

Szabó Ervin: A magyar jobbágyfelszabadítás országgyűlési története 1847/48.¹

Nemzetiség: egység útján — egy fél emberöltőn át ez volt a reform híveinek nemcsak jelszava, mellyel a kétkedőket és a habozókat, a vonakodókat és az ellenfeleket leginkább lehetett lefegyverezni, hanem a maguk számára is valósággal az erőt és életet adó Föld, melyre mindannyiszor visszamenekültek, valahányszor csüggedés, bátortalanság, fáradtság vett erőt gyér soraikon.

Sem a jobbágmunka terméketlenségének, sem a hűbéri viszonyok igazságtalanságának, vagy a nemzeti gazdagság várható fellendülésének bizonyítgatása nem hatott a kiváltságos kortársak lelkére elegendő erővel. De ha — országgyűlésről országgyűlésre — félmegoldások kudarcai kedvetlenítették el egyformán a haladókat és a maradókat, ha a reformpárt szerény sikerei lefokozták a magasra csigázott reményeket és új célkitűzések útjain tapogatózott a fáradt reform vágy — végül mindannyiszor a régi, elcsépelt, de a lelkekben szinte egyedül gyökerező eszme lángján acélozta meg újra harci akaratát: a nemzetiségén.

És ha erről volt szó: a reformra hajlók és az alkotmányért küzdők legbátortalanabbjai sem vonhatták ki magukat az érvelés súlya alól, hogy a nemesség maga alkothatja ugyan a nemzetet, de nem teszi ki a magyarságot; hogy a nemzetiség eszméjének teljességéhez hozzátartozik a parasztság s hogy az udvar centralizáló és németesítő politikájának addigi eredményeit nem kis részben köszönheti annak, hogy nem néhány millió, hanem csak néhány százezer magyar nemzeti ellenállásával van dolga.

A szokás ereje, a jövő bizonytalanságától való félelem, feudális gőg, az ősi intézményekhez való ragaszkodás — mindmennyi lelki gátja volt a reformakaratnak; a szabad föld hasznainak számítását, a galíciai rémségekkel való ijeszt-

* Részlet a szerző készülő munkájának *(Társadalmi és párt-harcok a magyar forradalomban)* IX. fejezetéből: *Az örökváltás és a parasztmozgalmak.*

getés, a liberalizmus és demokrácia eszméinek még oly csábító feltáralása még magának az ellenzéki nemességnek sorait is kevés hívvvel gyarapította; — s a társadalmi reform kevés meggyőződött előharcosa, kinek számára az egyformán volt az igazságosság, az emberiség, az okosság és a nemzeti nagyság követelménye, végül is mindig arra az alapra volt kénytelen állítani az egész reformművet, amely egyedül nyugodott a többség lelki készségén: a Béccsel szemben való ellentét nemzeti érzésére.

Mégis — ha az ellenzék többsége értelemmel fel is fogta, belátta, hogy a nemzeti egység jogegységet: általános polgári szabadságot és egyenlőséget jelent — szívbeli ügyévé ez a megismerés sohasem vált. Lelke mélyén még a reformpárt túlnyomó része is arisztokrata volt mindvégig, osztálygög és osztályelőítéletek sáncai választották el attól a parasztnéptől, amelynek az alkotmány sáncaiba való beeresztéséről annyit beszéltek, és a nemzeti egység és összeforrás eszméjétől épp azok állottak legtávolabb, akiket a reformpárthoz legerősebben vagy éppen kizárólag a nemzetiség eszméje fűzött.

Akik az egyenlő polgári szabadságot állították reformprogramjuk élére s alkotmányreformjuk terveiben is gyökeresen szakítottak a hűbéri hagyományokkal és intézményekkel, és fenntartás nélkül a nyugati demokrácia gondolatkörébe helyezkedtek — azok közt is voltak nacionalisták mindenek előtt. De egészben és összesen: hányan voltak!? Egy törpe kisebbség. A radikális ifjúsággal rokonszenvező néhány követ és a centralisták. Szavuk és súlyuk a követi táblán is alig volt, de még az országos ellenzék körében is majdnem semmi.

Így történhetett, hogy annyi agitáció és a két utolsó országgyűlés kudarcai után is, amelyek Kossuthban is tisztán megérlelték Kölcsey hagyatékát: a nemzeti egység mindenekfölött való fontosságának gondolatát, a nagy reformországgyűlés a szociális reform kérdéseiben egész márciusig szinte egyetlen elhatározó lépést sem tett. Ismét félmegoldások s még azok mögött is elmaradó félénk tapogatódzások voltak a nagy nemzeti felbuzdulás gyümölcsei.

A közteherviselés kérdésében félrendszabály: a házi adó — de csak a házi adó — terhét készeknek nyilatkoztak megosztani a néppel. Ezt is egy, talán csak a jövő országgyűlésen, tehát esetleg csak 1851-ben vagy 1852-ben megállapítandó módozat szerint. Nagy vívmány volt ez is, nagy diadaluk a nemzeti újjászületés harcosainak s elévülhetetlen erkölcsi érdemük. Hiszen nemcsak külső fizikai vagy morális kényszer nélkül verekedtek ki, hanem még saját híveik határozatlanságát, nyílt vagy titkolt ellenállását is le kellett győzniök.

De hogy ez az, egyelőre mégis csak elvi és részleges elhatározás annyi évi harc után nagy vívmányszámba ment, szomorú színben mutatja a nagy többség lelki készségének állapotát.

Pedig¹ az egész közteherviselés, az adó egész terhe mit jelentett a nemzeti egység másik nagy akadályához: az úrbériséghez képest? Ha a nemesség adó kiváltsága talán szembeszökőbb, kirívóbb igazságtalanság volt is, az ország akkori pénzügyi szervezete mellett mégis csak inkább elvi kérdés volt. Nem volt egyébről szó. Mint néhány millió forintnyi megterhelés vállalásáról. Az úrbériség ellenben nemcsak sarokköve volt a hűbériség épületének, hanem még a legbizakodóbbak és legkönnyebb vérűek képzeletében is csak a legnagyobb anyagi áldozatokkal megoldható és esetleg a legsúlyosabb gazdasági rázkódtatást felidéző kérdés.² Az örökváltság költségeit ellenségei 300 millió forintra is becsülték, de hívei sem tették 100—200 milliónál alacsonyabbra. Ez az állampénzügy és a hitelszervezet akkori viszonyaihoz képest rendkívüli összeg volt és példátlan pénzügyi műveletet jelentett volna. És a legkevesebben tudták csak elképzelni is, hogy általános és egyidejű felszabadság ne idézzen elő katasztrofális fennakadást a mezőgazdasági termelésben, talán éhínséget, de mindenesetre a robotmunkát elvesztett földbirtokosok egy részének anyagi pusztulását.³

Így hát az adóügyben tett tapasztalatok után éppenséggel nem meglepő, hogy maga az ellenzék 1847 december havában még távolról sem jutott el a teljes és általános örökváltság álláspontjára. Bár Horváth Mihály azt írja, hogy „e tárgy az, mely iránt legsebesebben megtisztult s megállapodott a közvélemény”⁴ azt hisszük, a kerületi ülések tárgyalásainak olvasása éppen az ellenkezőt bizonyítja. Az tűnik ki belőlük, hogy még a legradikálisabbak is alig akartak mást, mint az 1840. évi VII. te. Által lehetővé tett, de tudvalevőleg gyakorlati eredménnyel alig járt önkéntes örök váltság megkönnyítését. Ami ebből azután márciusban tényleg lett, azt az országgyűlés legmerészebbjei még álmukban sem képelték s talán csak a legradikálisabbak óhajtották.

² A március 6-iki ker. ülésben Zólyom város követe, Stur Lajos, ugyanilyen értelemben fejtegette, hogy az úrbéri viszonyok jobban nyomják a népet mint a hadi- és háziadó; mert amit úrbér neve alatt tesz és ad, számítása szerint 21 millió pengőforintra rüg. *Budapesti Híradó*, 780. sz. 1848 március 10.

³ V. ö. az Orsz. Magy. Gazd. Egy. Lapjában, a *Magyar Gazdában* megjelent cikkeket és számításokat, különösen 1847 második felében a 15, 32, 33 és 50. számokban.

⁴ *Huszonöt év Magyarország történetéből*, 3. k., 2. kiadás. Pest, 1868. 297. l.

Maga az indítványt tevő Lónyay Gábor,⁵ aki kétségkívül előzetes megállapodás és kijelölés útján lett e korszakot alkotó kérdésben az ellenzék vezérszónoka, kényszerítő törvényt kívánt ugyan, de csak egyoldalúan kényszerítőt. A viszonyos kényszerítést — saját szavai szerint — „még most, valamint az örökváltságnak egyszerre és általánosan leendő végrehajtását is lehetetlennek tartja, ha népünk szegénységét, ipar és jólét hiányát s országos financia nemlétét tekinti. A kényszerítést tehát csak a földesurakra kívánja kimondatni ott, hol a felszabadulást a községek lakosainak felénél több kívánja.” A részletekre pedig — az előbbi országgyűlések be nem vált módszere szerint — választmány kiküldését javasolja.

Az ellenzék szónokának indítványa mindenesetre az ellenzéki közvélemény kifejezése volt s bizonyára híven fejezi ki a pártvezérek akaratát. Idáig érett hát az örökváltság gondolata, a jobbágyfelszabadítás nemzeti posztulátuma! Hogy a földesurak meg ne akadályozhassák az önkéntes megváltást, ha azt a községlakosok többsége kívánja! Hol áll ez a márciusban bekövetkezettétől Hisz még ez a bátortalan elhatározás is előbb egy választmányinak a közvélemény nyomásától szabadabb s mindig százszor megfontolt s lassú tárgyalásai véletleneinek lett volna kiszolgáltatva. Valóban ismét szinte csak elvi deklarációról volt szó.

Erre vall a vita többi ellenzéki szónokának beszéde is. Lónyay Menyhért, Bereg nagytekintélyű ellenzéki követe, az alsótábla közgazdasági szakértője, Galíciára utal. „Az örökváltság utáni vágyódás általános csak akkor kezdett lenni — úgy mond —, midőn láttuk szomszédunkban annak szomorú példáját, hogy a földesúr s jobbágy közti viszonyok mily gyászos következtetéseket idéztek elő... Még most a földesúr s a jobbágy közti viszonyok békés úton, tökéletes kármentesítés mellett, kiegyenlíthetők, de ki tudja, meddig marad ezen lehetőség kezeink közt... Megszűnt a kölcsönös bizalom...” S ezek után, a galíciái rémkép felidézése után, ő sem megy tovább, ő is a szabad egyezkedés hívének vallja magát. Pedig ő mondta: „Már elmúlt a félszabályok ideje, gyökeres orvoslás kell.” Egész rendszabálynak és gyökeres megoldásnak látta tehát ez időben a parciális örökváltságot, mely az egyes jobbágyközségek többségének akaratától tette volna függővé a nemzeti egység gondolatát.

A legradikálisabbak egyike, Szemere Bertalan is nagy

⁵ A vonatkozó kerületi tárgyalásokat 1. a *Pesti Hírlap* 998. és 1000. számában, 1847 december 9 és 12; valamint a konzervatív *Budapesti Híradó*-ban.

haladást lát ebben. „1834-ben, tizenhárom év előtt — úgy-
mond szabad földet és szabad embert emlegetni merény
volt e kérdésnek sürgetésében az oligarchák némelyike for-
dalmat látott.” De bár, mint emlékszünk, a borsodi utasítá-
sok a legradikálisabbak közé tartoztak, az örökváltság kér-
désében ezek is csak: annyit határoztak, 1. hogy állami kon-
vulziót ne okozzon, 2. hogy az állam segítse a jobbágyot és
3. hogy a földesúr teljesen és egyszerre kártalaníttassék,
Á földesurakról való gondoskodás állott tehát itt is előtérben
s Szemere csak egyéni nézetet fejezett ki, amikor a megváltást
mindkét félre kötelezően akarta; de a válaszmánynak utasítá-
sba adni ezt sem kívánta.

Megértjük az ellenzéknek ezt az óvatosságát, ha a konzervatív szónokok beszédeit olvassuk. Azt ugyan valamennyi elismeri, hogy az örökváltság felé visz az út s ennyiben valóban elmondhatjuk, hogy „tisztult a közvélemény”. Hogyan is ne ismerték volna ezt el, amikor maga a királyi izenet VI. pontja is az örökváltság szabadságát nehezítő akadályok elhárítását kívánja. De azért a konzervatívok most is tulajdonrablásról beszélnek s újra hánytorgatják a kérdést, van-e joga a törvényhozásnak a birtok szentségébe avatkozni. Holott a „tökéletes” kármentesítés az ellenzék egyeteme számára is elengedhetlen előfeltétele az emancipációnak. Mások a zavaros jogi viszonyok rendezését, szabályozást, hitelintézet felállítását előbbrevalónak tartják. Van, aki nem éri be az egyszerű többséggel, hanem a jobbágy község háromnegyedének kifejezett kívánását szabná feltételül, míg másik nemcsak a kényyszerítés ellen van, hanem még azt is követeli, hogy a nemesek a pusztai jobbágytelkeket foglalhassák el. Ily környezetben szinte radikálisok a konzervatív vezérek, Babarczy és Somssich, Az első a robot és a dézma készpénzfizetésre változtatását kívánja, a második földdel való megváltást ajánl. Elvben hát mindkettő a váltság hívének vallja magát. De milyen váltságának!

Az elvben megegyeztek hát a két párt vezérei. De ha az ellenzék javaslata is csak az önkéntes megváltás megkönnyítését jelentette, a konzervatívok gyakorlati javaslatai kerülő úton éppenséggel az elv megbuktatását célozták. Ismét Kossuth volt az, akinek az ellentéteket át kellett hidalnia.

Kossuth ezúttal egy nagy lépéssel tovább ment, mint előtte szólt ellenzéki társai, de több lépéssel vissza is. Természetes és érthető, hogy ismét a nemzeti veszedelem és a nemzeti egyesség talajára terelte a kérdést. S erre az alapra helyezkedve volt bátorsága részletesen megformulálni az ellenzék úrbéri programját, amit a két Lónyay csak óvatos általánosságok-

ban fogalmazott meg. Szerinte nem szabad várni sem a birtokrendezésre, sem a hitelintézet felállítására. Határozottan kívánja, hogy a státus gondoskodjék a pénzről, amelynek elfogadását a földesúr meg ne tagadhassa. Egyetlen előfeltétel van: az úrbéri tartozások felbecslése, az evalváció. Erre pedig a következő négy vezérelvet állítja fel: 1. hogy a váltság tárgyát ne az úrbéri telek képezze, hanem az úrbéri tartozások; 2. hogy a becslés alapjául ne az vétessék, mennyibe kerül az úrbéri tartozás a jobbágnak, hanem hogy mennyit használ a földesúrnak; 3. hogy a hazátlan zsellér minden váltság nélkül legyen szabadabb, és 4. hogy a földesúri törvényhatóság, az úriszék megszüntetessék.

Hogy bizonytalan és a viszonyok szerint magyarázható határozatlanságából kibontakozott végre az ellenzék örökváltsági terve, ennyiben Kossuth felszólalása valóban haladást jelentett Nagy haladást jelentett annak a határozott követelése is, hogy a megváltás tárgya az úrbéri tartozás legyen, és pedig az abból származó valóságos és nem a sokkal súlyosabb névleges érték; valamint az, hogy a hazátlan zsellérek szolgaságának rögtönös és ingyenes megszüntetését követelte. De szokott taktikájához hiven a konzervatívoknak ezúttal is tett súlyos engedményeket.

A jobbágyfelszabadítás előharcosainak érvei között elejétől fogva a robotmunka silánysága állott előtérben. Emellett a messzeblátók nem mulasztották el sohasem, hogy rámutassanak a birtokmegosztás bajaira. Már a Mária Terézia-féle tñrbér túlkevesre szabta a paraszti földeket; a népesség szaporodása s az úrbérnek sokhelyt igazságtalan végrehajtása ezt az arányt folytonosan rontotta. Az egymásra következő összeírások nem derítették ki megbízhatóan a telkes jobbágyok számát. Az azonban kétségtelenül kitűnt, hogy a földnélküli jobbágyok: a zsellérek száma számlálásról számlálásra ijesztően nőtt. Egyedül Szentesen például a jobbágyfelszabadítás 1319 háznélküli zsellércsaládot talált, vagyis az összes lakosság majd harmadrésze földnélküli volt.⁶ Emlékezünk, hogy 1828-ról 1846-ra, tehát 18 év alatt a telkes jobbágyok száma kereken 55 ezerrel, a zselléreké ellenben 225 ezerrel gyarapodott s egészben Magyarországon a nemesi népesség 617 ezer lelket számlált, a nem-nemesi közel 12 milliót. S ez a 12 millió ember 13,240.974 hold földből kellett hogy megéljen, holott a nemesség 32 millió holdat bírt.⁷ Földjeik bősége magukat a földesurakat arra indította, hogy az úrbéri telkeken felül mind több major-

⁶ Ecséri Lajos: *Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság*. Budapest, 1898. 19. 1.

⁷ Stur Lajos a december 21-iki orsz. ülésen. *Rendek naplója*, 79. 1.

sági földet engedjenek át magánszerződéssel a parasztnak. Bár pontos adataink ezeknek a szerződéses jobbágyoknak (kontraktualistáknak) számáról nincsenek, nem kétséges, hogy országszerte igen sok földnélküli jobbágy és egyéb telepes jutott ily módon földhöz. Kossuth talán félmillióra tette számukat.⁸ Ha ennek ellenére a zsellérek száma, ily rohamosan szaporodott, minden előrelátó és szociális érzékű politikának a szabad földdel szinte egyenrangú követelése kellett hogy legyen: a több föld — a paraszti birtokterület szaporítása. Hogy a paraszti birtokállomány az örökváltás során bármi címen megcsónkíttassék, az egyenesen visszajára fordítása volt a reformnak. Az ellenzék szociális érzésű vezetői ennek teljesen tudatában is voltak s láttuk is, hogy Kossuth kénytelen volt a pesti utasításokból „barátai”, többek között Eötvös József tiltakozása folytán a földdel való megváltást kihagyni.⁹

Most mégis elég volt néhány konzervatív szónok ily irányú kívánságának kijelentése, hogy újra felajánlja ezt. Ez volt az egyik súlyos engedmény, mely ha a törvénybe valaha bekerült volna, múlhatatlanul véres összeütközésekre szolgáltatott volna okot. Az ellenzék más szónokai nem is mulasztották el, hogy határozottan ne tiltakozzanak e módszer ellen. Heves megye követe, Radics M. kijelentette, hogy „hazánkban a jobbágyoknak most is kevés földbirtoka van”. Hasonlóan Tarnóczy s mások, kik a zsellérekért szállottak sikkra.

Azt kell mondani: 1847 decemberében az örökváltás kérdése szerencsére távolról sem volt arra érett, hogy ily részletek tekintetében határozatra kerülhetett volna a sor. De annyira előkészítetlen sem volt, hogy Kossuthnak másik súlyos engedményét megokoltnak lehetne tartanunk.

Bizonyára nem reálpolitikus az, aki a viszonyokban és a lelkekben egyaránt nem gyökerező kérdések gyors megoldását követeli. De épp oly bizonyos, hogy rossz politikus az is, aki — még ha belsejében bizalmatlan is — az ellenféllel szemben ismeri be követeléseinek megvalósításának nehézségeit vagy sürgősségüket kicsinyíti. Kossuth elkövette ezt a hibát is. Amit nyíltan egyetlen ellenzéki szónok sem ismert el: hogy tudniillik ezen az országgyűlésen beéri az előkészítő lépésekkel és a jövő országgyűlésre bizza a megváltás végleges végrehajtását — azt ő nem átalotta minden fenntartás nélkül, burkolatlanul kijelenteni. „A főcél — úgymond —, tudniillik az úrbéri viszonyokból minél előbbi kibontakozás szükségét min-

⁸ 69. ker. ü. Március 6-án. *Pesti Hírlap*, 1051. sz. 1848 márc. 12.

⁹ Figyelemre méltók e tekintetben is a *Magyar Gazda* fentemlített, valamint 1848-iki folyamában a telepítésekről és a telepekről megjelent cikkek.

denkor szem előtt tartva, emellett jól tudja, hogy a kibontakozás, éretlen körülményeink közt, 24 óra alatt nem lehetséges s hogy a célt közelítse, örömet megalkuszik a körülményekkel és szívesen rááll ezúttal *csak oly előleges levesekre, melyek a jövő törvényhozást képessé tegyék a tárgy egészszeni bevégzésére.*”

Szinte csodálatos, hogy a jobbágyfelszabadításnak ily nyílt elhalasztása után a konzervatívok a legkisebb ellenállást is nem tartották fölöslegesnek. Bizonyos azonban, hogy aggodalmaik lényegesen enyhültek. Ezt a negyednapra következő ülésen megejtett szavazás világosan bizonyítja.

Két kérdést tettek fel szavazásra.

Az első kérdés az volt: A megváltás a földesúrra kötelező legyen-e! Az eredmény: 37 igen, 12 nem. Ha ugyan szóba sem került tehát az általános megváltás, sőt még a földesurat és a jobbágyot kölcsönösen kötelező megváltást is elejtették — mégis az önkéntes megváltás elvének lényeges térhódítását jelentette ez.

De mindjárt más ábrázatot nyer az ügy, ha a második kérdéstről történt szavazást nézzük,

A korábbi országgyűlések tapasztalatai bizonyították, hogy egy reformkérdés eltemetésének legjobb módja, ha annak előkészítését országos, vagyis mindkét tábla küldöteiből alakított választmányra bizzák. A felsőtábla küldöttei igen jól értették a módját a passzív rezisztenciának csakúgy, mint — *in camera caritatis* — az alsótáblai tagok megpuhításának. Az ellenzék ezért eleve kerületi választmányt javasolt az úrbériség elintézésére, mert azt remélte, hogy ebben a saját emberei vezetnének s gyorsan elintéznék a dolgot. Az országos választmányt követelő konzervatívokkal szemben Kossuth ezt nyíltan be is ismerte: „azért javasoltam kerületit, mert féltem, hogy országos választmány nem fog oly szorgalmasan dolgozni”. Azt kellett volna ezután várni, hogy akiknek sürgős az örökváltás, illetve legalább az önkéntes megváltás megkönnyítése, azok kerületi választmányra fognak szavazni s ennek legalább meg* közelítőleg akkora többsége lesz, mint az első kérdésnek.

Másképp történt. A reform titkos ellenségei ezt az eszközt ragadták meg a kérdés elodázására. Csekély kisebbség, 12 megye szavazott volt a kötelező megváltás ellen; de nagy többség, nem kevesebb, mint 28 szavazott az országos választmányra. A kerületi 20 szavazattal kisebbségben maradt tehát. Bebizonyosodott, kinek sürgős a reform: még az alsótábla többségének sem volt az.

Jó két hétbe telt, amíg a kerületi ülés határozati javaslata az országos ülés elé került. Az előzmények után nem lep-

het meg, hogy a plenum újra lenyesett valamit a már amúgy is a minimumra redukált követelésekből.

Közvetlenül a kerületi szavazás előtt Szabolcsmegye radikális követe, Bónis Sámuel, azt indítványozta volt, hogy a megváltást ne csak az úrbéri belső és külső tartozandóságokra, hanem mindazokra a telkekre kiterjesszék, melyek impopulálva vannak, legyenek azok úrbérik vagy nem.

Ezt a nagyhorderejű indítványt, amely a megváltást a nem-nemes népesség egyeteme számára tette volna lehetővé s abban az arányban, amelyben a megváltás megvalósul, a jobbágyok valamennyi csoportját felszabadította volna a hűbériség láncából, a kerületi ülésben csodálatosképp nem elleneztek s így a kerületi határozat 5. pontjaként az országos ülés elé került. Ez azonban nem múlhatott el anélkül, hogy ha már a kerületi ülés a reform módszere és menete tekintetében olyanmilyre leszállította a követeléseket, most a reform terjedelmét is ne redukálja.

Az országos ülés vitájában az ellenzéki vezérek közül egy sem szólalt fel, úgy hogy az tisztára a konzervatívok és mérsékelt ellenzékiek s másrészt a néhány demokratikus követ párbajává alakult.

Egymásután keltek fel a radikális reform ellenzői, hogy tiltakozásukat bejelentsek az 5. § ellen. Volt közöttük természetesen akárhány, aki újra tiltakozott egyáltalán a csak egyoldalú kötelezés elve ellen is; volt olyan — Hontmegyét illeti a dicsőség érte — aki formális indítványban követelte a földesurak számára a jogot, hogy adó alá tartozó telkeket megvásárolhassanak, tehát a jobbágy állományt még erősebben megnyirbálják; olyan is, aki az új szabadoktól a magyar nyelv ismeretét követelte volna meg; egészben azonban egyik sem hitte, hogy a rendeket a kötelezés elvétől eltéríthesse. S ezért Bónis toldaléka ellen koncentrálták a támadást.

Nyilván megegyezés folytán nem jelent meg az ülésben Széchenyi és megegyezés lehetett a két párt vezérei közt is, mert az ellenzék vezetői közül sem szólalt fel egy sem; s az elnöklő személynek ellenmondás és szavazás nélkül mondhatta ki, hogy az utolsó szakasz ki fog maradni.

S így a pozsonyi országgyűlés nemzeti művéből: a jobbágyszabadításból már eleve kimaradt a jobbágy népesség tekintélyes része. A megmaradtak számára pedig az alsótábla ize-nete a főrendekhez távolról sem jelentette a gyors és teljes felszabadulást, A tárgyalásokhoz és határozatokhoz képest az üzenet nem kívánt mást, mint előzetes hozzájárulást ahhoz az

elvhez, hogy a földesúr tökéletes kármentesítése mellett az úrbéri tartozásoktól és szolgálatoktól való megváltás annak beleegyezésétől felfüggesztve tovább ne maradjon; és országos választmány kiküldését a részletes törvényjavaslat kidolgozására.¹⁰

Ez történt december 20-án. De bár a főrendi tábla oly kevéssé érezte magát munkával megterheltnek, hogy azon túl és egész január folyamán összesen csak három ülést tartott, február 3-ika lett, amire az örökváltság ügyét ott is napirendre tűzték.

Az előzmények után alig kell mondanunk, hogy a főrendek az alsótábla elvi határozatát is sokalták. S alig is szükséges, hogy a vitát, amely a másnapi ülést is csaknem betöltötte s még a február 10-ikét is foglalkoztatta, nyomon kísérvük. Bár sokkal terjedelmesebb volt, mint az alsótábláé, új szempontokat legfeljebb annyiban vetett fel, hogy itt olyanok is akadtak, akik azt is tagadták, hogy maga a nép kívánná az örökváltságot. Ürményi József főispán például úgy látja, „hogy a hajlam még nem létezik a népben az örökváltságra egyáltalában. . . Hivatkozom — úgymond — az országban általánosan mutatkozó tapasztalásokra s azokra, kik megyékben élvén, a jobbágyok viszonyait ismerik, kik nem csak magas palotáikban látják olykor kérelmüket előadó jobbágyaikat, hanem azokra, kiket hivataluk lelkiismeretes teljesítése a szegény jobbágyok kunyhóihoz is visz, és mondják meg: vajjon létezik-e az országban általános hajlam az örök váltság iránt? Vagy panasz aziránt, hogy az örökváltság a földesuraságok részéről akadályoztatott volna? — Azt tartom, erre hangos nem-mel felelne az ország, sőt ezen eszmét mellőzné, melynek csak országgyűlési népszerűsége van, országos népszerűsége nincs.”

A magas palotákból lenéző köznemesek és a nép kunyhóiban forgolódo főispánok: valóban alig lehetett meghatóbb humanizmussal és a nép lelkületének teljesebb ismeretével sikraszállni az alsótábla ellenzékének demagógiája ellen, amely odáig merészkedett, hogy az önkéntes örökváltságot függetle-

¹⁰ Az izenet e része így hangzik:

„... A KK. és RR. óhajtják: hogy valamint egyrésről a földesúrnak tökéletes kármentesítés biztosítatik, úgy másrésről az úrbéri tartozásoktól és szolgálatoktól való megváltás a földesúr beleegyezésétől felfüggesztve tovább ne maradjon.

Ugyanazért Ő cs. k. Főhercegségét teljes tisztelettel kérik — a m. Főrendeket pedig szíves hazafiúi bizodalommal felszólítják, hogy a főnebbi elvet előlegesen elfogadni, és annak életbeléptetése iránt — a szükséges részletes törvényjavaslatok elkészítésével — megbízandó országos választmány kiküldetésében meg-egyezni ... méltóztassanak.”

16. ülés írásai. 21. sz. *Országgy. irományok*, 49. 1.

níteni akarta a földesúr beleegyezésétől. Természetes, hogy akik így gondolkodtak, azok a kényszerítésnek még megemlítését sem akarták megengedni. Gróf Cziráky János volt ennek az álláspontnak szövszólója s nem kevesen voltak, akik támogatták. De a többség báró Vay Miklós koronaőr közvetítő indítványával tartott.

Mit jelenthetett a közvetítő indítvány a rendeknek már amúgy is a minimumra letompított s egyelőre csak elvi határozata mellett?

Alapjában véve báró Vay indítványa sem volt a lényegben liberálisabb, mint Czirákyé. A főrendi többség nem tartotta volna ildomosnak, hogy szembehelyezkedjék a királyi akarat-tal, amely a megváltás megkönnyítésére javaslatokat várt az országgyűléstől; sem politikusnak, hogy az alsótábla kijelentett készségét kereken visszautasítsa. De a főrendi ellenzék néhány tagján kívül alig volt egy is, aki a kötelezéstől ne irtózott volna. Olyan megoldást kellett tehát találni, amely kielégítse a királyi előadásokat, tehát elvileg ne akadályozza az örök-váltás megkönnyítését, de a kötelezésnek minden esetre útját állja.

A Vay-féle javaslat megfelelt ezeknek a kellékeknek. Nem utasítja feltétlenül vissza a kötelezés elvét. De — mint indokolásában kifejti — minthogy az örök-váltás csak tökéletes kármentesítéssel történhetik meg, e feltétel teljesítésével a kényszerítő törvénynek szüksége majdnem magától megszűnik. Ezért hát sokkal fontosabb, elhárítani azokat az akadályokat, amelyek a megváltás útjában állanak. Ilyenek: az úrbéri rendezések s a legelőelkülönítések tökéletlensége, a bírói eljárás szabályozatlansága és még egyebek után, legfőként a hitel hiánya. Küldjünk hát ki országos választmányt; de annak „főfeladatául azt tekintjük, hogy egyéb létező akadályok elhárítása mellett, mindenekelőtt azon módok és eszközök elő-állításáról gondoskodjék, melyekkel a földesúrnak a magukat megváltani kívánók általi teljes kármentesítése lehetővé tésésék”; ezután független úrbéri bíróság létesítésével foglalkoz-zék; s *mindezek után*, „ha ez a fennforgó érdekek teljes kielégítésével megtörténendik, nem ellenezük, hogy a kiküldendő országos választmány kötelező törvényt is tervezzen oly esetekre, hol kész és képes lenne a jobbágy tökéletes kárpótlást adni földesúrnak”.

Ha a tanácskozások tárgyának: a robot és dézma súlya alatt nyögő jobbágyságnak hangulatát abból ítélnék meg, hogyan fogadta a főrendi ellenzék, hogyan az ellenzéki közvélemény ezt a javaslatot, azt kellene hinnünk, hogy Ürményi főispán híven ecsetelte az ország lelkiületét s egyedül abban

tévedett, hogy az örökváltságnak csak országgyűlési népszerűsége volna; mert az országgyűlés magatartása még erre sem vallott. Mialatt a főrendi tárgyalások folytak, az alsótáblát az administratori kérdés izgalmai tartották lázban és senki még csak szót sem emelt nem a főrendek kényelmessége, sem pedig a kötelező örökváltságnak ilyenén színleges elintézése ellen. Nyilván ekkor már közvéleménnyé vált az ellenzék körében, hogy az örökváltságot elintézni nem ennek az országgyűlésnek a dolga. Ezt látjuk Lónyay Menyhért naplójából is, aki január elején Szentkirályival az ez országgyűlésen múlhatatlanul bevégzendő tárgyakról beszélgetvén, feljegyzi ennek kijelentését, mely szerint „nem hiszi, hogy a jelen országgyűlés alatt e tárgy sikeresen megoldattassék; legfeljebb megközelíthető a materialék összeszedésével...”¹¹ Az ellenzéki sajtó nemkülönben viselkedett. A *Pesti Hírlap* minden megjegyzés nélkül közölte le az országgyűlési tárgyalásokat s közben Széchenyi közlekedési tervezetéről, a fiumei vasútról s hasonló egyéb kérdésekről cikkezett. Mintha mindenki megfeledkezett volna a nagy reform-országgyűlés egykor fennen hirdetett nagy céljairól.

Ily körülmények közt alig keltett feltűnést, hogy a főrendi ellenzék még a rendek izenetének mérsékelt álláspontjára sem helyezkedett. Maga gróf Teleky László, az ellenzék vezérszónoka, szép beszédben elmondta mindazokat az érveket, amelyeket az alsótábla vitáiban is hallottunk. Ő is felidézte Galícia példáját, ő is állította, hogy amíg a meglévő viszonyok megmaradnak, „addig általánosan a néptől haza iránti szeretetet, alkotmány iránti buzgást kívánni lehetetlen”; ő is bizonygatta, hogy az állani nem érheti be a *laissez faire* elvével s segítségei kell nyújtania, stb. De viszont ő sem átallotta nyíltan kijelenteni, hogy „nem igen reményli, hogy ez országgyűlésen az örökváltság országosan létrejöhessen”. S ennek megfelelően erősebben hangsúlyozta a szabad egyezkedés lehetőségének biztosítását s ha érdemben fenn is tartotta határozati javaslatában a rendek izenetét, azt mégis a megelőző finánciális s egyéb intézkedések követelésével egészítette ki, vagyis azzal, ami a Vay-féle indítványnak volt lényege. Akaratlanul ő is azokhoz csatlakozott hát, akikről helyesen állapította meg Bónis Samu, „hogy az örökváltság ellen nyíltan fellépni nem mernek, hanem a kiviteli módokban akarják azt megbuktatni”.¹² S így törtenhetett, hogy maga az országos ellenzék vezére, gróf Batthyány

¹¹ Lónyay Menyhért naplója. *Budapesti Szemle*, 85. k. 1896. 348/49. 1.

¹² 69. ker. ü. márc. 6-án. *Pesti Hírlap*, 1051. sz. 1848 szám 12.

Lajos, sem emelt kifogást a Vay-féle indítvány ellen, mert azt egybehangzónak látta a Teleky-félével.

S így a főrendek február 12-iki üléséből kelt válaszi-zenet még az egyoldalú kényszerítés elvének utasításba adásához sem járult hozzá, ők ennek az elvnek csak felállítását is veszedelmesnek mondják, mert „könnyen oly vágyakat és reményeket ébreszthetne fel, melyeket a törvényhozás későbbben sem lenne képes kielégíteni”. A kiküldendő választmány ne foglalkozzék hát mással, mint az önkéntes megváltás akadályainak elhárításával; de „azon kérdésnek előleges fejtegetését, vajjon általános kényszerítő törvény elvben elfogadtassék-e, sem tanácsosnak, sem célszerűnek nem tartják”.¹³

A hosszú izenet többi pontját taglalnunk fölösleges. Egészben az — többrendbeli módosítás folytán — még Vay eredeti indítványánál is maradibb volt. Nyilvánvaló: ha egyszer az általános elvet elvetették, minden részletintézkedés, melyet nagy buzgalommal halmoztak össze, nem előmozdítása volt a reformnak, hanem gáncsvetés. S így — a szép szavak ellenére — elmondhatjuk az egészre, amit Teleky László egy részletre mondott: „Ahelyett hogy előre léptünk volna, hátra fogunk lépni.”¹⁴

Valóban ez történt. Mert ha már a rendek határozata messze elmaradt amögött, amit a reform legszerényebb hívei vártak és reméltek, s ezt a keveset is egy országos választmány és a jövő országgyűlés véletleneinek szolgáltatta ki, mire lehetett értékelni a főrendekét, amely valóban alig volt egyéb, mint az 1840:VII. tc. parafrázisa. Hét esztendei agitáció, hét esztendei küzdelem minden eredménye a szociális reform terén a házi adó elvi elfogadása lett volna tehát: erre zsugorodott össze 1848 márciusáig a nemzeti egyesítés nagyszerű eszméje.

Mert alig lehetett kétséges, hogy az alsótáblában nem volt meg a készség, hogy a szociális reformokért való harcot még ez országgyűlésen komolyan újra felvegye. Miként a rendek és a főrendek vonatkozó tárgyalásai közti időben, miként a főrendi tárgyalások közben: a főrendi határozat után is múltak a hetek és sem az országgyűlésen, sem az ellenzéki sajtóban szó sem esett róla. Senki meg sem említette az örökvált-ságot. Úgy látszhatott, mintha a jobbágyság volna az ország-nak utolsó és legkisebb problémája. Szó sem esett róla — március negyedikéig, addig a napig, amikor nem a rendek spontán

¹³ *Irományok*, 38. sz.

¹⁴ *Főrendi napló*, 283. 1.

reformakarata, hanem az európai forradalom rémülete kezdte diktálni az országgyűlés határozatait.

* * *

A magyar örökváltság márciusi története nemcsak a magyarországi osztályharcok történetének egyik legjellegzetesebb szakasza, hanem értékes adalék általában a társadalmi haladás és a forradalmak lélektanához is.

Senki sem akadhat, aki meghatottság és tisztelet nélkül nézze a negyvenes évek reformereinek törekvéseit és küzdelmeit. Közöttük is voltak, kiket igen közönséges emberi szenvedélyek és ösztönök hajtottak. Hiúság, versengés a hatalomért bármi áron és bármilyen eszközökkel — és bármily célokkal is, ha kellett —, kétségbeesett elszántság vagy könnyelműség akárhányat vitt az ellenzék soraiba. Rhetor és demagóg, népszónok és izgató fölös számmal akadt közöttük is s gróf Desseffy Aurél egykori bírálata a reformkorszak kritikus heteiben sem vesztette el érvényét. Akárhányat nem átgondolt és leszűrődött politikai és társadalmi képzetek, hanem határozatlan vágyak valami jobb iránt, a haza, a nemzet felemelése iránt vittek a politikai küzdőtérre s kérdéses, több jót műveltek-e jöszándékaikkal, mint amennyi bonyodalmat és fennakadást okoztak tudatlanságukkal és zavarosságukkal. Voltak, akiket éppen a reformmal ellenkező indítékok vezettek a reformerek közé, lelkük mélyén konzervatívokat, kik attól féltek, hogy ha távolmaradnak, akkor a radikálisok kerekednek felül, kiket a nemzeti hagyományok tisztelete nem fékez. Egészben az egész ellenzék úgy motívumaiban, mint céljaiban, mint harci módorában semmiképen sem volt egységes, egy vágytól, egy akarrattól hevített csapat.

De ha azt nézzük, hogy nagyjából mit akartak, hogyan küzdöttek programjukért és főként: milyen környezetben és milyen körülmények közt — lehetetlen tőlük az emberi szépség és nagyság jelzőit megtagadni. Nem egy volt, aki a korabeli műveltség teljes fegyvertárával felkészülten vállalkozott nemzetére vezetésére; nem egy, aki magát és nemzetét inagasztosította fel, amikor a legmagasabb emberi és társadalmi eszmények követésére képesnek és érettnak hirdette; nem egy, aki heroikus élet áldozatával volt kész megváltani hazája nagyságát. Valóban: nagy szellemi és erkölcsi értékek törtek érvényesülésre a magyar ellenzék küzdelmeiben.

Mégis, ha — mint eddig is tettük — az általános eszmék és az eszményi célkitűzések konkrét alkalmazásait nézzük a vajjúdó magyar társadalom egyes kérdéseire, ha a megvalósítás gyakorlati programjait és módjait elemezzük — csodálatos ellenmondások, tökéletlenségek, gyengeségek szakadékaira

bukkanunk, amelyek lépten-nyomon megakasztják szárnyaló lelkesedésünk lendületét.

Teljes borzalmas nagyságával mered elénk a lelki közeg-ellenállás nagy ősi valósága. Megjelenik előttünk az egész magyar társadalom, melyet ellentétes érdekek százfelé tagolnak, de minden széthúzó érdeknél, minden haragnál, minden gyűlöletnél, minden lenézésnél és minden szolgálai fenekedésnél százszor erősebben kapcsol össze egy nagy közös érzés: a meg-lévőhöz, a megszokotthoz, a bármilyen, de megállapodott rössz-hoz való ragaszkodás; az ösztönös és tudatos ragaszkodás ahhoz, amibe beleszülettek és belenőttek s az ösztönös félelem az újtól, a mástól, a szokatlantól. Mily könnyű volt fényesnél fényesebb érvekkel az észre appellálni, mily könnyű bebizonyítani nemesnek és polgárnak, úrnak és jobbágnak, udvarnak és népek a fennálló állapotok helytelenségét, károosságát, veszedelmességét; mily könnyű a helyébe teendő újnak hasznait, szépségeit, egyéni és nemzeti előnyeit levezetni. Végül csakugyan alig volt a kiváltságos nemzetben egy is, aki valamelyes változtatás és javítás szükségét el ne ismerte volna.

De valahányszor cselekvésre került a sor, mert megsűrűsödött a levegő és fenyegető villámok cikáztak, valahányszor levegőt és fényt adó új tisztások és új utak kellettek a régi intézmények rengetegében s kíméletlenül ki kellett jelölni a kivágásra megérett fákat — mily önkéntelen nagy ellenállás lett úrrá az egész társadalom fölött. Nemcsak azok kapaszkodtak meg görcsösen ósdi paragrafusaik szövevényében, akiknek a változás átmenetileg nem csupán kényelmetlenséget, hanem talán veszteséget is okozott volna; nem csak azok szegődtek hozzájuk minden kezdést és cselekvést letompító fásultságukkal és közönyükkel, akiknek veszteni valójuk nem volt, — hanem magukat az útmutatókat, az előretörekvőket, az úttörőket is mintha mindannyiszor félelem fogta volna el, félelem a maguk akaratától és bátorságától, a réginek sajnálata és bizalmatlanság az újjal szemben. Ha tenni kellett: felülkerekedett az ő keblükben is egész nagy erejével a hagyományos, a megszokott ösztönös szeretete s a régi lélek új küzdelemre kelt az ujjal. És bebizonyosodott, hogy minden érdekellentétnél és érdek-egységénél és a tudás és a nézetek közösségénél is erősebb szolidaritás kapcsait fűzi az emberek közt az érzésmód közössége. Százszor esett meg, hogy akik nyíltan s a legjobb hiszem-mel hirdettek harcot a régi ellen, öntudatlanul vagy s sinte alig titkolt örömmel fogadták a segítséget, amelyet egy-egy új konfliktusban a konzervatív nagy tömegelek hozott régi lelküknek; s az új vágyak, új akaratok, új kezdések fölött győzött a tömegelek konzerváló ereje.

A magyar reformerek kezdéseinek minden bátorsága, minden jószándék és minden erős akarat sem volt elég, hogy megtörje a nagy többség lelki közegellenállását. Erős külső hatás kellett, amely fenekestül felforgassa a tömeglélek mélységeit és új tömegérzések folyamait indítsa meg, amelyek egy irányban folynak az újítók érzéseivel; s ha csak pillanatra is, új érzelmi közösségbe olvassza a kezdeményezőket és a tömegeket, amelyben az új és a más fogékonyabb talajt találjon s maguk az újítók is ne veszítsék el meggyőződéseik bátorságát, amikor tette kerül a sor.

* * *

Maga a februári forradalom híre, bármennyire megrendítőleg csapott le az országgyűlés termeibe, még nem volt elég erős, hogy a szociális reform sarkkérdése számára a kellő lelki talajt megteremtse. Igaz, hogy Kossuth már február 29-én indítványozta az örökváltság ügyének újrafelvételét, de aligha a párisi események hatása alatt, amelyek híre csak aznap éjjel lett Bécsben (s talán Pozsonyban is) köztudomású, ő azzal indokolta, hogy a főrendek különben tárgy hiányában maradnak. Az ijedelem másnap, március elsején, tört ki Pozsonyban, s első kifejezése Balogh, győri konzervatív követ indítványa volt a nemzeti bank jegyeinek beváltása tárgyában. Kossuth az örökváltsági ügynek felvételét — mint maga monda — „örömmest” alárendelte a győri indítványnak s így azt megemlítették ugyan a március 4-ediki feliratban, de érdemleges tárgyalására csak a 6-odiki kerületi ülésben került a sor.

Azt kellene hinnünk, hogy majd egy héttel a forradalom hírének vétele után s nemkülönben a bécsi, pesti és délnémet mozgalmak hatása alatt a nemzeti érdekegység eszméje új erőre kap s a teljes és haladéktalan jobbágyfelszabadítás magától értetődő követelménnyé válik. Annál inkább, mert hiszen láttuk, hogy Pozsonyban mindenkinek első gondolata a parasztlázadás volt, úgy hogy a teljes felszabadítást immár nemcsak a gazdasági haszon, a társadalmi igazságosság és a nemzeti egyesítés érdekei követelték, hanem a nemesség életének és vagyonának biztonsága is. Nem így történt!

Igaz, hogy Kossuth úgy állította be most a dolgot, mintha sem ő, sem a főrendi ellenzék vezérei nemcsak nem mondták, de soha nem is gondolták volna, hogy az örökváltság elintézését nem várják a jelen országgyűléstől. Mintha nem ő lett volna, aki elsőnek jelentetti ki nyíltan december 3-án, hogy „szívesen rááll ezúttal csak oly előleges lépésekre, melyek a jövő törvényhozást képessé tegyék a tárgy bevégzésére” — most a főrendeknek azt veti szemükre, hogy mivel nyíltan nem akarták megbuktatni az ügyet, oly nagy feneket kerítettek annak

s annyi inással kötötték össze, hogy ha az ő izenetükbe foglalt utasítással küldetnék ki az országos választmány, az örökváltásból ez országgyűlésen nem lenne semmi. Már pedig ő „öket e térre követni a közbejött nagy események előtt sem lett volna hajló, annyival kevésbbé most, midőn nem tudhatni, meddig lehet az időt használni”. Azt kívánta tehát, hogy minden további izengetés mellőzésével s minden további választmányi munkálkodás nélkül készíttessék el a törvény s küldessék át a főrendekhez.

Az események megérlelték tehát a jobbágyszabadítás sürgősségének érzését. De ugyan mit értettek a rendek március 6-án örök válságon, miről hitték, hogy elegendő lesz a parasztforradalom ébredő rémének elaltatására?

Ha a sürgősen készítendő törvénycikk azokat az alapelveket volt hivatva formába önteni, amelyeket a rendek december 20-adiki üzenete megállapított, akkor tulajdonképen mi történt volna?

Jobbágyszabadítás? Teljes és általános jogképesítés?
A tulajdonnal nem bíró osztályok megszüntetése?

Nem.

Hisz a rendek izenete nem tartalmazott többet, mint a önkéntes megváltás feltétlen lehetőségét, ha a jobbágyszadság községe akarja, és képes földesurát a maga erejéből tökéletesen kármentesíteni.

A nyolc év előtti, de hatástalannak maradt 1840:VII. permisszív törvény ennél csak annyival adott kevesebbet, hogy nem kötelezte a földesurát a megváltás elfogadására; viszont megengedte az egyes jobbágnak is és nem kívánta az egész község többségének elhatározását.

A forradalmi napok országgyűlése visszatérhetett-e még arra az alapra, amelyre három hónappal azelőtt helyezkedett, beérhette-e azzal a minimummal, amely akkor is igen szerény kompromisszum volt a konzervatívok minden kényszerítéstől irtózó és a mindkét oldalú kényszerítést, „múltányos” kármentesítést és állami segítséget követelő szélső ellenzékiek álláspontja közt?

Szabad volt-e, okos volt-e mást indítványoznia és határoznia, mint amit utóbb mégis megcsinált, amit a pesti tizenkét pont úgy fogalmazott meg: „az úrbéri terhek megszüntetését”?

Az elvhűség, az államférfiul előrelátás és a közönséges emberi okosság ezt követelte volna. De nem ez történt.

Kossuth 1848 március 6-án a lényegben egy lépéssel sem ment túl a rendek december 20-adiki izenetén; sőt azt kell megállapítani, hogy még most is és újra bizonyos, mélyen az érdekbe vágó engedményeket tett a konzervatívoknak.

A talaj tehát még most sem volt kész a teljes megváltásra.

Az alapelvek, melyeket Kossuth a kerületi jegyzőnek (Szentkirályinak) utasításul kívánt adni, hogy reájok „48 óra alatt” testet és alakot öntsön, a következők voltak:

Szabad egyezkedés. Tehát nem kötelező megváltás.

A földdel való megváltás megengedése a közös legelőből. Tehát az egyenletesebb birtokmegosztás nagy szociális érdekének megtagadása.

A pénzbeli váltás bizonyos megkönnyítése: ha a jobbágy az evalvált tartozások tőkét egyszerűre akarja letenni, azt a földesúr felvenni tartozzék; ha ezt nem tudja tenni, akkor bizonyos évbért fizethessen s az úrbéri viszony ilyformán adóssági viszonyra változzék át. Tehát az állami segítség teljes kikapcsolása.

Országos evalváció, megyei választmányok által. Tehát nem független bíróság által.

A házatlan zsellérek váltásánélküli felszabadítása.

Ez volt az egyik radikális javaslat s ehhez járult a következő:

Hogy ne csak a szorosan vett úrbéri, hanem az egyéb szerződéses községek is megválthassák magukat. Vagyis a majorági jobbágyok, a kontraktuslisták is.

Mi volt ezekben az alapelvekben, amit a konzervatívok el nem fogadhattak volna! Hisz valamennyit elfogadták már egyszer — az utolsó kivételével — három hónappal azelőtt, sokkal kevésbé kényszerítő körülmények között.

Egyetlenegy ember akadt az egész követi táblán, aki Kossuth indítványát, nem kielégítőnek s küldői kívánságával meg nem egyezőnek jelentette ki: Madarász László.

Ő újra kifejtette, hogy a megváltás sikeréhez a státus segítése elengedhetlen; hogy csak pénzzel való megváltást szabad megengedni; hogy a megváltás összegét nem lehet teljesen a helyi szervekre bízni, hanem az országgyűlésnek kell maximumot és minimumot megállapítania; hogy az eljáró megyei választmány „a földesurak kifolyása s egy részrehajló hatalomnak emanatiója lenne” s ezért választott bíróságra van szükség; végül hogy a magát megváltott jobbágy a földesúri hatóság alól azonnal kivéttessék.

Madarász indítványai sem fejezték ki távolról sem a korszerű követelések maximumát; hisz messze elmaradtak a későbbi — két héttel későbbi! — törvény elvei mögött. De messze meghaladták az ellenzék többi szónokának radikalizmusát.

Kevesen szóltak s javításaik lényegtelen részletekre vonatkoztak. Pázmándy Dénes, a pesti nemzetgyűlés majdan való

elnöke, lelkesen ajánlotta a földdel való megváltást. Egyik a faizást, másik a regálékat kívánta belevonni az örökváltságba. Egyébként azonban a pesti indítványhoz csatlakoztak.

Lehet-e ily körülmények közt csodálni, hogy a konzervatív vezérek, Somssich, Babarczy és egyéb szónokaik nem átalították újra felvonultatni már ismert érveiket; s ha ugyan általában a törvényhozás gyorsított eljárása ellen kifogást nem tettek, az országos evalvációt és a szerződéses jobbágyok bevonását elleneztek?

Az országos becslést azért tartotta Somssich szükségtelennek, sőt igazságtalannak, mert helyenként idővel változnék a földek értéke, például vasútvonalak által „s hogy a levéltárba évek előtt letett evalváció legyen a későbbi váltság bázisa, ez igazságtalanság lenne a földesúrra nézve”. Ez a törvényhozó azt tartotta tehát igazságosnak, hogy a földesúr minden érdeme nélkül keletkezett értékemelkedést a jobbágy fizesse meg.

Kossuth fenntartotta indítványát, de két nagy engedménnyel.

Kihagyta a kuriális földeket! Pedig ő mondotta ugyanez ülés elején: „Éppen ez utóbbi szakasznak lenne legnagyobb értéke; általa egypár év alatt talán félmillió ember szabadabbá lehetne.”

És hozzájárult ahhoz, hogy az általános országos evalváció csak bizonyos időre állapíttassék meg, melyen túl új becslés legyen a megváltás alapja.

De kérjük: lehetett-e mást tennie, amikor magának az ellenzéknek egy része elfojtott haraggal kísérte a gyors átalakulást! Báró Podmaniczky Frigyes naiv emlékiratában, azt hisszük, híven tükröződik az ellenzék arisztokratikus tagjainak hangulata. Ott látjuk, hogy a március 5-iki, az örökváltságot is elhatározó konferencia határozatai ellen hogy fel voltak indulva nemcsak a konzervatívok, hanem — mondja — „a mi pártunk keretében [is] azok, akik Wenckheim Bélához állanak közel.¹⁵ Lehetett-e másként eljárni, amikor maga az ellenzék kijelölt képviselője az örökváltság kérdésében, Lónyay Gábor, meg most is úgy látta a dolgot s mint nagy vívmányt üdvözölte, hogy ha „nem adhatunk a hazának szabad polgárok millióit, adjunk legalább ezreket a legközelebbi jövőben”; s csak most jelentette ki a pesti indítványról: „Már ezáltal is eleget teszünk törvényhozói kötelességünknek”.

¹⁵ Podmaniczky Frigyes, *Naplótöredékek*. 2. k. Bp. 1888. 225. l.

Március 6-án így állott tehát az örökváltság ügye, az alsótábla kifejezett akarata szerint:

Készítendő volt 48 óra alatt törvénycikkely a szabad egyezkedés elvi alapján, a jobbágyközség többségének kívánságára a földesurat kötelezően, a földdel való megváltás engedélyével, de a pénzbeli megváltáshoz az állam közben jötte nélkül, időre szóló, országos, de megyei bizottságok által eszközölt becslés szerint.

Hasonlóan, ha ugyan inkább a demokratikusabb elemek szellemében, állapította meg a teendőket az ellenzéki sajtó. A *Pesti Hírlap* március 10-ediki számában vezércikkben foglalkozott a törvényhozás legsürgősebb feladataival, ezek közt, mint sürgős elintézésre várókkal: az adó és az örökváltság ügyével.

Az örökváltságot illetőleg hangoztatja az elvet, hogy azt a státusnak kellene eszközölnie. De minthogy ily finansiális műtétek a jelen európai viszonyok közt alig lehetségesek, a váltságot engedő törvényt kell a földesúrra kötelezővé tenni. Ki kell továbbá mondani, hogy a tartozások értéke kamatnak tekintetik, mely 6%-kal tőkésítve adná a váltsági összeget. A becslést pártatlan bizottságra kell bízni, stb.

A lényeg itt is ugyanaz: engedélyező törvény egyoldalú kötelezéssel s állami segítség nélkül. Kemény Zsigmond lapja azzal zárja, cikkét: „Ekkép tisztába lehetne hozni az adót és örökváltságot, melyeknek végelintézése többé nem mellőzhető, hacsak számíthat!an veszélyeknek nem akarjuk magunkat kitenni.”

Tehát a doktrinerek is végelintézésnek tekintették ezt a módot.

Pozsonyban pedig, az országgyűlésen, március 6-odiktól 15-ödikéig az ügy látszólag szóba nem került többé.

Csak 15-én, a felirati javaslat elfogadása és az általános teherviselés kijelentése után indítványozta Szentkirályi, március 6-án az örökváltsági törvénynek 48 óra alatt való megszerkesztésével megbízott kerületi jegyző, hogy „az úrbéri viszonyok törvény általi elintézése után, a földesurak kártalanítását a státus vállalja magára”.

„Közhelyesléssel elfogadtattott.”¹⁶

Mi történt? 6-ikáig és 6-ikától 14-ikéig szabad egyezkedés, földdel való megváltás vagy adóssági viszony! Ez is „nem milliók, hanem ezrek” számára. Most meg hirtelen állami kártalanítás!

S mi történt aztán, hogy 18-án, egyetlen napon, délutáni 1,

¹⁶ *Pesti Hírlap*, 2. sz. 1848 márc. 18.

4^{1/2} 5^{1/2}, 8 és 9 órakor vegyesen és párhuzamosan tartott alsó- és felsőtáblai kerületi és országos ülésekben az úrbéri viszonyok több törvénycikkben oly „elintézést” nyertek, amelyet addig az országgyűlésen a legszélső ellenzéki sem követelt soha!

Az 1848:IX. tc. nyíltan és minden fenntartás nélkül elrendeli, hogy „az úrbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések ... örökösen megszüntetnek”.

Ugyané törvénycikk 1. §-a „a magánföldesurak kármentesítését a nemzeti közbecsület védpaizsa alá helyezi”.

4. §-a megszünteti az úriszékot.

A XII. te a megszüntetett úrbéri javadalmakat államadósággá változtatja s az országos becslést elrendeli.

A XIII. tc. megszünteti a papi tizedet.

Mindez egyetlen napnak a műve! Az általános és kötelező örökváltság állami kártalanítással és a papi tized megszüntetése — szóval oly terjedelmű jobbágyszabadság, amilyenről 1848 március 14-éig az *Antiúrbérváltság* szerzőjén és Táncsicson kívül senki nyilvánosan még csak szót sem ejtett.

Hogyan történt ez? Hisz a párisi forradalom szele már március elsején megindította volt a megrekedt reformmozgalmat, de az örökváltság kérdésében március 6-án sem hajtott a lényegében tovább, mint annak idején, december 20-án. S azután 15-éig az úrbériség szóba sem került az országgyűlésen! Mi történt ezenközben!

Történetírásunk teljesen figyelmen kívül hagyja a kérdés kifejlődésének ezt a döntő szakaszát, vagy az „áldozatkészség” és „nagylelkűség” szép szövegeivel siklik el fölötte. Vagy egyáltalán észre sem vette a hirtelen és teljesen átmenetnélküli elvi változást, mely március 14-ike és 15-ike közt végbement, vagy észre sem jut kutatni, miért a hirtelen áldozatkészség valamiért, ami sem decemberben, sem februárban, sem március 6-án sem többségnek, sem kisebbségnek, sem a konzervatívoknak, de a reformereknek sem jutott eszükbe.

A forradalom történetírója, Horváth Mihály egyáltalán nem veszi észre a korábbi határozatok és a márciusi törvények rendelkezései közti alapvető elvi eltérést. A jobbágyszabadság történetírója, Acsády Ignác pedig úgy látja a dolgot, hogy február végén, amikor a francia forradalom már kitört, de híre még nem érkezett meg, „a kormánypártnak legfelvilágosultabb elemei is elleneztek a jobbágyszabadságot s csak valami megkésett félrendszabállyal óhajtottak port hinteni a tömegek szemébe, mi épp oly hatástalan maradt volna, mint az önkéntes örökváltság”. S hozzáteszi: „Sőt még a február 24-iki forrada-

lom első rémhíre sem ábrándította ki őket.”¹⁷

Az igazság azonban az, hogy a forradalom előtt nem csupán a kormánypárt legfelvilágosultabb elemei, hanem maga az ellenzék nagy többsége is az önkéntes örökváltás „félrendsza-bályát” akarta s egyformán ezt akarta még a februári forradalom rémhíre után is.

Számunkra nyilvánvaló, a március 6-iki önkéntes örökváltásból miért lett 15-ére jobbágyfelszabadítás.

Azért, mert 13-án kitört a bécsi forradalom s a pesti mozgalmak híre parasztforradalomná nőtt útközben.

Azért, mert a tömegek megmozdulásának hírére mindenki egyszerre átlátta, hogy a törvényhozás radikalizmusa az egyetlen eszköz, hogy az utca és a tömegek radikalizmusa el ne seperje. Megmondta Kossuth: „Hogy a gyepelő kezeink közt maradjon”, meg kell csinálni a törvényes forradalmat, „mielőtt a bécsi események híre elterjed”.

Azért, mert mindenki előre látta, hogy ha a törvényhozás nem teszi meg, a parasztság szünteti meg az úrbériséget. Amit sejtet számunkra a csak előző nap kinevezett miniszterelnök, aki látván, hogy vita indul meg Szentkirályi javaslatai felett, „bocsánatot kérve, hogy az eddig fennállott formák mellőzésével felszólal, intette a rendeket, hogy a törvényjavaslat részletes taglalását továbbra halasztván, mindenekelőtt a nyilatkozat halaszthatatlan ügyét vigyék keresztül az országos ülésen, mert minden pillanatnyi késedelem veszélyes lehet”.¹⁸ S ami, hogy „az ország több részében” „tettleg” megtörtént, a főrendek 52. ülésükben maguk is kijelentették.

S mert senki sem kételkedett abban, hogy ha a parasztság maga dekretálja az úrbériség megszüntetését, sem váltságról, sem örökváltásról, sem „tökéletes”, sem „méltányos” kártalanításról nem lehet szó, azért lett egyszerre az állami kármentesítés, melyet 14-ikéig lehetetlennek tartottak, az egész országgyűlés, és leginkább a legkonzervatívabbak, egyhangú jelszava.

¹⁷ *A magyar jobbágyság története.* Bpest, 1906. 499. 1.

¹⁸ 78. ker. ü. márc. 18-án, déli 1 órakor. *Pesti Hírlap*, 6. sz. 1848. márc. 22.

Zigány Zoltán: A választójogi törvényjavaslat.

Az 1848-as igazi nagy, jogkiterjesztő reform után bizony jó későn, majd 70 év múlva, végre a törvényhozás előtt fekszik a magyar választójognak olyan törvényjavaslata, amely a jogfosztó 1874-iki törvény után, az Andrássy-féle plurális javaslat és a Tisza-féle törvény romjain nagy lépéssel viszi előbbre a magyar alkotmányt a demokrácia útján. A gőznek és villámnak rohanó századában ugyancsak szégyenletes volt ez a csigalassúságú haladás, mert ennek köszönhetjük, hogy mi, akik egykor a politikai reformok mezején a vezető európai nemzetek között haladtunk, ma már egész Európában utolsók maradtunk szűkkörű választójogunkkal, amely a nyilvános szavazás bűneivel és betegségeivel megfertőzött osztályparlamentet ültette a nemzet nyakára. Nagyon is itt volt tehát már az ideje a bátor és gyökeres reformnak, hogy nagyarányú demokratikus haladással siessünk hosszú és végzetes mulasztásunk helyrehozatalára. Ez a nehéz és sürgős szerep vár a szőnyegen lévő javaslatra, amelynek lényege őszinte és becsületes megegyezés a radikális demokrácia és a jóhiszemű konzervativizmus között; nagy haladás a demokratikus jogkiterjesztés irányában, amelynek mértéke az, hogy amíg 1910-ben 1,069.480, a Tisza-féle törvény szerint pedig 1,838.378 (72% emelkedés) volt a választók száma: addig e javaslat életbelépése után 3,855.033 magyar állampolgárnak lesz választójoga (260% emelkedés 1910-hez képest).

A javaslat szerint t. i. (1—3. §) választójoga lesz minden 24 éven felüli írástudó magyar állampolgárférfiúnak, aki ezenfelül még vagy elvégezte az elemi népiskola négy osztályát; vagy legalább 10 korona egyenes állami adóval van megróva; vagy rendes katonai szolgálati kötelezettségének eleget tett; vagy ipart, kereskedést folytat; vagy östermelő, ipari, kereskedelmi vállalatban van állandóan alkalmazva; vagy a vitéségi éremnek, illetőleg a Károly-keresztnek tulajdonosa, vagy az 1914. évi választónévjegyzékben fel volt véve; választójoguk lesz továbbá azoknak a 24 éven felüli írástudó magyar állampolgárnőknek, akik ezenfelül vagy elvégezték a polgáriskola 4. osztályát; vagy gyermekes hadiözvegyek; vagy pedig tudományos, irodalmi, művészeti egyesületnek vagy társulatnak működő tagjai. Ezek a kategóriák a javaslatához mellékelt statisztikai kimutatások szerint együttvéve kiadják azt a közel négy millió főre menő választót, amely tömeg meghaladja az ország összes népességének 21%-át, holott az 1910-iki választóközönség alig múlta felül annak 6%-át. A javaslat folytán előálló számszerű emelkedés tehát úgy önmagában véve, valamint

a régi választók számához mérve, avagy az egész ország lakosságához hasonlítva egyaránt jelentékeny.

Az egyes jogcímek szerinti csoportosításban a következő táblázat mutatja külön a férfi- és külön a nőválasztók összes számát.

A törvényjavaslat szerint várható választók száma.

A jogcímek szerinti csoportok	A választók száma
A) Férfiak.	
1. 24 éven felüli 4 elemít végzettek	2,625.000
2. Az egyéb írni-olvasni tudók közül legalább 10 K adót fizetők	165.100
3. 10 K-nál kevesebb adót fizetők 2 évi katonai szolgálattal és egyéb katonai jogcímeken	131.400
4. Az 1—3. kategóriába nem tartozó mezőgazdasági cselédek és munkások állandó alkalmaztatással . .	27.100
5. Az 1—3. kategóriába nem tartozó önálló iparosok és kereskedők iparigazolvánnyal vagy engedéllyel	5.300
6. Az 1—3. kategóriába nem tartozó iparforgalmi munkások	28.100
7. Eddigi analfabéta választók	170.000
8. 24 éven aluli írni-olvasni tudó Károly-keresztések	443.000
Az összes férfiválasztók	3,595.000
B) Nők.	
1. 24 éven felüli, 4 középisk. osztályt végzettek	160.033
2. Irástudó hadiözvegyek	100.000
Az összes férfi- és nőválasztók	3,855.033

A főösszegekben mutatkozó tetemes emelkedés mellett mindjárt szembeötlik azonban a nőválasztók számának szinte elenyésző kicsiny volta; alig rug az a férfiszavazatok 7,5%-ára, amely arány bizony sem elméleti, sem gyakorlati szempontokból nem igazolható.

Valamely választójogi reformnak a politikai életre elkövetkezendő hatását egyébiránt nem annyira a választók számának növekedésében, mint inkább az új választók társadalmi tagozódásában kereshetjük. Az a kérdés, hogy az új választók tömegei módosítják-e a politikai hatalomnak régi megoszlását! Elméletileg és gyakorlatilag is könnyű elképzelni egy olyan választójogi reformot, amely a jogcímek módosítása révén — esetleg a választók számának minden emelkedése nélkül is — forradalmasíthatja az egész törvényhozó testületet. Egész társadalmi rétegek kimaradhatnak, s viszont egészen más rétegek tömegesen bekerülhetnek az alkotmány sáncái közé, úgy hogy a törvényhozó testületnek összetétele a választók számának minden emelkedése nélkül is gyökeresen megváltozhatik s az ország politikai hatalmában egészen új arányok, egészen új erőviszonyok következhetnek be. A szönyegen forgó törvényjavaslat e tekintetben a következő arányváltozásokat mutatja:

A választók foglalkozat szerinti megoszlása

Foglalkozás	A 24 éven felüli irástudó férfiak				
	összes száma	között választó			
		a Tisza-féle te. szerint		a törvényjavaslat szerint	
		szám	%	szám	%
I. Östermelés					
Birtokos, bérlő stb.	899.417	676.795	75·2	890.010	98·9
Segítő családtagok	200.634	69.792	34·8	191.100	95·2
Gazd. és erdészeti tisztv.	8.332	6.994	83·9	8.332	100
Mezőgazdasági cseléd	169.554	60.805	35·9	167.500	98·8
Mezőgazd. és erd. munk.	451.145	87.248	19·3	446.368	98·9
Összesen	1.729.082	901.634	52·1	1.703.310	98·5
II. Bányászat, ipar, forgalom					
Önálló	379.206	255.164	67·3	379.206	100
Segítő családtagok	6.388	2.400	37·6	6.388	100
Tisztviselő	58.453	54.226	92·8	58.453	100
Munkás	484.843	250.895	51·7	484.843	100
Összesen	928.890	562.685	60·6	928.890	100
III. Közzolgálat és szabad foglalkozások					
Önálló, tisztviselő, díjnok	119.741	117.942	98·5	119.741	100
Szolga	49.598	29.319	59·1	47.059	94·9
Összesen	169.339	147.261	87·0	166.800	98·5
IV. Egyéb és ismeretlen foglalkozások					
Háztulajdonos, tőkés, járadékos	58.144	38.195	65·7	57.200	98·4
Házi cseléd	12.928	4.416	34·2	12.200	94·4
Napszámos	56.525	5.772	10·2	53.200	94·1
Ismeretlen foglalkozásu.	64.119	4.453	6·9	60.400	94·2
Összesen	191.716	52.836	27·6	183.000	95·4
Mindössze	3.019.027	1.664.416	55·1	2.982.000	98·8

E táblázat %-számainak más csoportosítása és elemzése után kiderülnek a régi választójogi törvény, a Tisza-féle törvény és a szönyegen lévő javaslat között a következő eltérések:

A választók foglalkozás szerinti arányszámai.

Foglalkozás	A régi törvény	A Tisza-törvény	A javaslat
	szerint 100 választó között van		
Östermelő birtokos, bérlő stb. . .	59·5	44·9	29·3
Gazdasági cseléd és munkás . . .	2·6	8·5	20·3
Bányászatban, iparban, forgalomban önálló	15·4	14·2	11·1
Bányászatban, iparban, forgalomban munkás	4·1	13·8	16·9

A javaslat osztályérdekű hatásai még jobban kitűnnek azonban, ha az összes választókat társadalmi hovatartozandóságuk szerint osztályozzuk.

Osztály	A régi törvény szerint		A Tisza-féle törvény szerint		A törvényjavaslat szerint	
	szám	%	szám	%	szám	%
Polgár-választó	991.576	92·7	1,337.341	75·5	2,128.030	59·2
Proletár-választó . . .	77.904	7·3	451.037	24·5	1,466.970	40·8
	1,069.480	100	1,838.378	100	3,595.000	100

Ezek az adatok nagyban és egészben mutatják a törvényjavaslatnak erősen demokratikus jellegét. A számok világosan, igazán maradék nélkül igazolják, hogy a nemzetnek 24 éven felüli férfiai közül e törvényjavaslat életbelépése után csakugyan választó lesz az egész dolgozó polgárság, majdnem az egész ipari munkásság, továbbá a mezőgazdasági munkásságnak és a kisparaszságnak nagyobb része. Az eddigi vezető, illetőleg uralkodó-osztályok mellé ez adatok szerint nagy tömegekben vonulnak fel az eddig kirekesztett proletárrétegek. A mai agrárfeudális és plutokrata uralom tehát elveszti kizárólagosságát: a politikai hatalom megoszlik a régi és az új rétegek között. Az erőviszonyok a szavazatok aránya szerint még közel sem egyenlők, azonban a tisztán proletárrétegek 40%-ra menő szavazattömegéből néhány évi politikai iskolázódás múlva előreláthatólag nem kicsinylendő erőtegyező keletkezik. Ugyanezek a leplezetlen őszinteségű számoszlopok viszont nagy megnyugvásokat szolgáltatnak annak a jóhiszemű konzervatív hazafiságnak is, amely a szociáldemokrácia megerősödésében nagy veszedelmet látva, a választójog minden demokratikus kiterjesztésével mereven szembehelyezkedett. A vörösveszedelem politikai dajkameséje a számok igazlító világossága előtt íme párává válik, mert a proletárrétegek még a választások maximális kedvezései közepette sem jutná-

nak e javaslat életbelépte után messzebbre, minthogy az állami életben erőteljes kormányzati és közigazgatási ellenőrzést gyakorolhatnának, továbbá hathatós szociálpolitikai kezdeményezésekre vállalkozhatnának.

Még behatóbb részletességgel óhajtjuk megvizsgálni a javaslatnak a magyarság törvényhozási képviseletére várható hatásait. Mindenekelőtt a választói jogcímek csoportjait elemezzük.

A magyar és nem magyar választók arányszámai

Választói jogcímek	Az összes választók száma	A választók közül			
		magyar		nem-magyar	
		szám	%	szám	%
A) Férfiak.					
1. 24 éven felüli 4 elemít végzettek	2,625.000	1,687.000	64·3	938.000	35·7
2. Az egyéb írni-olvasni tudók közül legalább 10 K adót fizetők	165.100	96.200	58·3	68.900	41·7
3. 10 K-nál kevesebb adót fizetők 2 évi katonai szolgálattal és egyéb katonai jogcímeken	131.400	72.900	55·5	58.500	44·5
4. Az 1—3. kategóriában nem tartozó mezőgazdasági cselédek és munkások állandó alkalmaztatással	27.100	15.850	58·5	11.250	41·5
5. Az 1—3. kategóriában nem tartozó önálló iparosok és kereskedők iparigazolvánnyal vagy engedéllyel	5.300	3.400	64·2	1.900	35·8
6. Az 1—3. kategóriában nem tartozó iparforgalmi munkások	28.100	18.800	66·9	9.300	33·1
7. Eddigi analfabéta választók	170.000	48.300	28·4	121.700	71·6
8. 24 éven aluli írni-olvasni tudó Károly-keresztesek	443.000	277.000	62·5	166.000	37·5
Összesen	3,595.000	2,219.450	61·7	1,375.550	38·3
B) Nők.					
24 éven felüli, 4 középisk. osztályt végzettek . . .	160.033	131.215	82·0	28.818	18·0
Írástudó hadi özvegyek .	100.000	65.300	65·3	34.700	34·7
Összesen	260.033	196.515	75·5	63.518	24·5
Együtt	3,855.033	2,415.965	62·7	1,439.068	37·3

Bizonyára érdekes — bár olvasóink előtt nem új — jelenség, hogy a magyarságra nézve legkedvezőtlenebb (28,4%) arányt a régi névjegyzékek túlélő analfabéta mohikánjai, a legkedvezőbb (66,9%) arányszámot pedig az iparforgalmi munkások — a hazátlan nemzetköziek — tüntetik fel. Az egész táblázat végösszegéből kiszámított 62,7%-os magyar arányszám is hatalmas érv a nemzetiségi mumus rémképeivel szemben, de még megnyugtatóbbak e tekintetben a következő táblázat adatai:

A választók anyanyelv szerinti megoszlása %-okban.

A nemzetiségek	Az összes népességben	A régi törvény szerint	A Tisza-féle tv. szerint	A törvényjavaslat szerint
		a választók között		
Német anyanyelvűek	10·4%	11·7%	13·3%	12·2%
Tót „	10·7%	9·9%	10·4%	9·6%
Román „	16·1%	10·6%	8·6%	9·3%
Ruthén „	2·5%	2·8%	1·7%	1·2%
Horvát „	1·1%	1·1%	1·1%	1·1%
Szerb „	2·5%	2·7%	2·3%	2·5%
Egyéb „	2·2%	1·6%	1·4%	1·4%
Nem-magyar anyanyelvűek együtt	45·5 ⁰ / ₀	40·4 ⁰ / ₀	38·3 ⁰ / ₀	37·3 ⁰ / ₀
Magyar anyanyelvűek	54·5%	59·6%	61·2%	62·7%
Összesen	100·0 ⁰ / ₀	100·0 ⁰ / ₀	100·0 ⁰ / ₀	100·0 ⁰ / ₀

Íme, a régi törvénynél s a Tisza-féle reakciós törvénynél egyaránt demokratikusabb reformjavaslat, éppen a korhatárnak és a censzusoknak a leszállítása következtében tetemesen kedvezőbb a magyarságra nézve, mint amazok bármelyike. A műveltségi és gazdasági állapotok köztudomású körülményeinek híven megfelel a táblázatnak azon igazság-a, hogy az összes népesség nemzetiségi %-számaikat csak a magyar és német anyanyelvű választók %-számai haladják felül, a többi nemzetiségi választók arányszámai ellenben az országos arányszámokon alul maradnak.

A választók foglalkozási csoportjaiban a magyarság aránya.

Foglalkozás	A választók száma a Tiszaféle törvény szerint					A férfiválasztók száma a törvényjavaslat szerint				
	Összes szám	E b b ő l				Összes szám	E b b ő l			
		magyar		nem-magyar			magyar		nem-magyar	
		szám	%	szám	%		szám	%	szám	%
<i>I. Őstermelés.</i>										
1. Birtokos, bérlő stb. ...	825380	419278	50·8	406102	49·2	1054610	514900	48·8	539710	51·2
2. Őstermelők segítő családtagja	71781	35839	49·9	35942	50·1	333100	165609	49·7	167500	50·3
3. Gazdasági és erd. tisztv.	6994	6175	88·3	819	11·7	9332	8276	88·7	1056	11·3
4. Gazdasági eseléd	61704	46029	74·6	15675	25·4	204400	156950	76·8	47450	23·2
5. Gazdasági munkás	95546	58995	61·7	36554	38·3	526668	335681	63·7	190987	36·3
I. Összesen	1061405	566316	53·4	495089	46·6	2128110	1181407	55·5	946703	44·5
<i>II. Bányászat, ipar, kereskedelem.</i>										
6. Önálló	261562	173937	66·5	87625	33·5	397606	261143	65·7	136463	34·3
7. Segítő családtag	2432	1443	59·3	989	40·7	7188	4395	61·1	2793	38·9
8. Tisztviselő	54226	47091	86·8	7135	13·2	66453	58286	87·7	8167	12·3
9. Munkás	253130	177140	70·0	75990	30·0	606343	433809	71·6	172534	28·4
II. Összesen	571350	399611	69·9	171739	30·1	1077590	757633	70·3	319957	29·7
<i>III. Közszolgálat és szabadfoglalkozások.</i>										
10. Önálló tisztv. és díjnok	117942	99443	84·3	18499	15·7	133741	113600	84·5	20141	15·5
11. Szolga	29535	22527	76·3	7008	23·7	50259	39000	77·6	11259	22·4
III. Összesen	147477	121970	82·7	25507	17·3	184000	152000	82·6	32060	17·4
<i>IV. Egyéb és ismeretlen foglalkozások.</i>										
12. Háztulajd., tőkés, járadékos	39808	27485	69·1	12323	30·9	58800	37610	64·0	21190	36·0
13. Házi eseléd	4457	3554	79·7	903	20·3	15200	12200	80·3	3000	19·7
14. Napszámos különféle ágban	6665	3264	49·0	3401	51·0	64100	35600	55·5	28500	44·5
15. Ismeretlen fogl. és fogl. nélküli	7216	4222	58·5	2994	41·5	67200	43000	64·0	24200	36·0
IV. Összesen	58146	38525	66·3	19621	33·7	205300	128410	62·5	76890	37·5
Mindössze	1838378	1126422	61·2	711956	38·8	3595000	2219450	61·7	1375550	38·3

Láttnivaló, hogy a demokratikus jogkiterjesztés egyetlen foglalkozási főcsoportban sem vált kárára a magyarságnak sőt — a tipikusan kapitalista IV. 12. rovat kivételével — apró kis tört %-okkal még fokozta is a javaslat a magyarság régi arányszámait.

Hogy pedig a magyarságnak eme kedvező arányszámai milyen összefüggésben vannak az osztálytagozódással, azt a következő kis táblázat adatai tüntetik fel:

A magyarság aránya a választók osztálytagozódásában.

Osztály	A választók száma a Tisza-féle tv. szerint					A férfiválasztók száma a törvényjavaslat szerint				
	Összes szám	E b b ő l				Összes szám	E b b ő l			
		magyar		nem-magyar			magyar		nem-magyar	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%		
Polgár	1387341	814913	58·7	572428	41·3	2128030	1206210	56·7	921820	43·3
%	75·5	72·3	—	80·4	—	59·2	54·3	—	67·0	—
Munkás	451037	311509	69·1	139528	30·9	1466970	1013240	69·1	453730	30·9
%	24·5	27·7	—	19·6	—	40·8	45·7	—	33·0	—
Összesen	1838378	1126422	61·2	711956	38·8	3595000	2219450	61·7	1375550	38·3

Ez az összehasonlítás is a demokratikus jogkiterjesztés javára dül el, amennyiben a magyarság aránya a munkás-választók számának 225%-os emelkedése dacára sem esett vissza a reformjavaslatban a Tisza-féle törvénnyel szemben.

Ezekből a részletes és egymást nemcsak kiegészítő, hanem részben egymást ellenőrző táblázatokból megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a szőnyegen forgó reformjavaslatban a demokratikus haladásnak és a magyarságnak érdekei teljesen egybeesnek.

* * *

A törvényjavaslatnak fentebbi beható ismertetése után fontosságához mért komolysággal és részletességgel tárgyilagos bírálatot is kívánunk felette gyakorolni. Előrebocsátjuk azt az őszinte elismerésünket, hogy a javaslat minden tekintetben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket az Esterházy-kormány 1917 június 21-én vallott: nevezetesen — 24 évre szállítván le a korhatárt — a választójogosultságot valóban olyan jogcímekekre alapítja, hogy a választójog ily módon csakugyan gyökeres, becsületes és széles terjedelmű lesz, alkalmas arra, hogy a közélet e nagy kérdését nyugvópontra hozza. A választójogi blokk követelményeit nemcsak mindenben őszintén és szerencsésen kielégíti, hanem némely részben még meg is haladja az akkori várakozásokat. Mint a mai politikai erőviszonyoknak egészben véve sikerült kompromisszuma, méltán számot tarthat az egyezkedő pártok elismerésére és mi, amidőn a *Huszadik Század* írói gárdájának évtizedes publicisztikai álláspontját a javaslattal szemben hangsúlyozzuk: ezzel nagyobb részben csak a jövő fejlődés szempontjait és irányvonalait óhajtjuk újból megjelölni.

Mert a javaslat a pillanatnyi politikai konjunktúrák kielégítésén túl bizony messze elmarad a nőkre is egyformán kiterjedő általános, egyenlő, községenként titkos szaválással gyakorlandó demokratikus választójogtól, a kisebbségi kép-

viseletnek és a kötelező szavazásnak követelményeitől. A jóakarató politikai egyezkedésnek olyan minimuma ez a javaslat, amelynél kevesebbet az ország mai gazdasági, műveltségi és politikai állapotában nem is lehetne nyújtani. Különösen, ha rá gondolunk arra a kétségbeejtő tehetetlenségre és arra a felháborító önzésre, amellyel az eddigi uralkodó-osztályok a világháború folyamán önmaguknak s az országnak ügyeit intézték és ezzel szemben eszünkbe jutnak azok a megrendítő szenvedések és odaadó áldozatok, amelyeket a kitagadott osztályok milliói itthon és a csatatereken tanúsítottak: akkor érthetjük csak meg azt igazán, hogy hazánkra nézve mennyire az állami és nemzeti életnek-halálnak sorsdöntő kérdése az, hogy e parlamenti reform révén az osztályok politikai szerepeiben mennél előbb és mennél gyökeresebb erőváltozások következzenek be. Szerény véleményünk szerint ez a szükségesség az a szempont és az a mérték, amely bennünket a reform értékének megítélése körül eligazíthat. E tekintetben homlokegyenest szemben állunk a javaslat indokolásának azon gondolatával (Ind. 69. l.), hogy a választói jogcímek megállapításánál az állampolgári kötelességeknek és jogoknak valamely kölcsönössége, egyenértékűsége lehetne irányadó. A javaslatnak ez a gondolata a *contrat social*-nak csökevényes maradványa és ez az elv bizony egyáltalában nem szolgálhat a választójog bármely rendszerének alapjául. Maga a javaslat sem alkalmazza ezt, mert ha az állampolgári kötelességek, avagy mondjuk általánosabban, hogy az állampolgári szolgáltságok volnának a javaslat jogszerző tényezői, akkor például mivel sem igazolhatná a javaslat azt az intézkedését, hogy a nők választójogát oly szerfelett szűkre szabta a férfiakéval szemben; akkor továbbá nem az egyenes adók cenzusát, hanem a fogyasztóadókat kellene mértékegységül alkalmaznia és nem állhatna meg a javaslatnak 24 éves korhatára sem, stb. Viszont a társadalmi igazságosság minimális érzéke mellett sem zárkozhatónk el ilyen felfogással az elől, hogy a közérdek szempontjából meddő osztályokat kizárjuk a választójog gyakorlásától. Határozottan ki kell tehát utasítanunk a választói jogforrások köréből ezt az egész jutalmazási elméletet, amellyel szemben mi továbbra is nyomatékosan fogjuk képviselni azt a sokszor igazolt régi felfogásunkat, hogy minden helyes választójognak az egész nemzet keresztmetszetével híven megegyező törvényhozó testületet kell szolgáltatnia. Az osztályok közötti gazdasági és műveltségi különbségek kiegyenlítődének csakis ez lehet az útja és téves az a nagyon is elterjedt felfogás, hogy ilyen módon a politikára teljesen éretlen, a közügyek iránt nem is érdeklődő néprétegek — mint teljesen meddő, holt tetemek, kiszámíthatatlan bizonytalanságok — kerüljenek bele a nemzet politikai vérkeringésébe. Ez csak látszólag igaz, ámde ezek az egyelőre közömbös, egy ideig hozzáférhetetlen rétegek semmi bajt nem okoznának, ellenben rákényszerítenék a politikai pártokat arra, hogy karolják fel ezeket az elalélt néprétegeket, képviseljék és támogassák haladásuk érdekeit: egy szóval sorozzák be e közömbös, avagy éppen ellenséges rétegeket a nemzeti élet eleven erőtényezői közé. Ez az igazi értelme én tendenciája a választójog általá-

nosságának; és ezért követeljük azt, hogy a parlament, mint mikrokozmos, lehetőleg teljesen megegyezzen a nemzeti élet makrokozmosával.

A törvényjavaslat e követelménynek nem tesz eleget, amennyiben elsősorban is nem általános választójogot létesít és az alkotmány sáncaiba most bekerülő választótömegek struktúrája nem egyezik meg a mai Magyarország népének keresztmetszetével. Vét a törvényjavaslat az általánosság elve ellen elsősorban az Írástudatlan férfiak s a nők nagy tömegeinek kirekesztésével, továbbá az alkalmazott censzusokkal, 8 végül a 24 évre állított korhatárral.

A 24 éven felüli nők száma meghaladja a $4\frac{1}{4}$ milliót, akik közül kerekén 260.000-en kapnak majd választójogot. A javaslat tehát a magyar alkotmányos életből áttörhetetlen fallal kirekeszt közel 4 millió nagykorú nőt, akik között majdnem $2\frac{1}{2}$ millióra megy az írástudók száma. A 24 éven felüli férfiak közül szintén nem kap választójogot 37.027 írástudó és 1.062.000 írástudatlan, összesen tehát 1.100.000 ember. A 24 éven felüli, $8\frac{1}{2}$ millió főnyi nemzettestből tehát ezek szerint kirekeszt a javaslat több mint 5 millió lelket. Ezek a számok köteleznek bennünket arra, hogy a törvényjavaslat és az általános választójog közötti nagy távolságra reámutassunk. Örömet hivatkozunk viszont a javaslatnak azon előnyére, hogy a benne felállított censzusok mértéke az egész vonalon általában alacsonyabb mindazoknál a korlátoknál, amelyeket eddigelé a magyar politikai életben felállítottak, sőt a 24 éven aluli írástudó Károly-keresztesek választójoga a 24 éves korhatárt is tetemesen leszállítja. Nevezetesen a 20—24 éves írástudó férfiak száma összesen 469,102, s miután ezek közül a Károly-kereszt jogcímén 443.000-en kapnak választójogot, elmondhatjuk, hogy a szényegen forgó törvényjavaslat a benne foglalt censzusok és korlátozások határai között majdnem teljesen lehozza a választójog korhatárát a 20-ik esztendőig.

Ez a nyíltzívű, jogkiterjesztő tendencia továbbá a hátsó ajtók nélküli szabatos és plasztikus tárgyalásmód, vörös fonálként húzódik végig az egész javaslaton s nemcsak mint a párt-politikai lojalitásnak ténye, hanem mint tudományos módszer is megérdemli a nyilvános dicséretet. A választójog kellékeinek igazolása, a központi választmányban a bírói tag és a kisebbségi képviselő, az összeíró küldöttségnek működése, a jogosultságok hivatalból történő megállapítása, a vallomási kényszer, a katonák kedvezményei az összeírásnál, a köztisztviselők választhatósága és a jogorvoslások körüli intézkedések, stb. magyar törvényekben nem gyakori, demokratikus jóakarattal vannak telve. Különösen értékesek továbbá a választások tisztaságának és zavartalanságának biztosítására, továbbá a választójog védelmére szolgáló §-ok. A zászlóknak és az etetés-itatásnak teljes eltiltása, a közkölségen természetben kiállítandó fuvarok, a jelölésnek és a választásnak egyes aktusai, a fegyelmi felelőségek mind-mind jó szándékkal, bár részben nem célszerű intézkedésekkel kerültek bele a törvényjavaslatba. De nekünk mindezek elismerése után mégis két súlyos kifogást kell emelnünk, egyfelől a nyilvános szavazások, másfelől a nemzetiségi választók ügyében.

A törvényjavaslat szerint titkos lesz a szavazás Budapestnek, Fiúmának s a törvényhatósági városoknak összes kerületeiben, továbbá az egy rendezett tanácsú városból, vagy egy községből vagy több rendezett tanácsú városból alakuló kerületekben, s végül azokban a választókerületekben, amelyeket a választókerületekről alkotandó új törvény majd ilyenekül kijelöl. A többi választókerületekben a választók majd nyilvánosan szavaznak.

A mi olvasóközönségünk előtt már nem szükséges azt bizonyítgatnunk, de a törvényjavaslat indokolása maga is elismeri, hogy a választások tisztaságának nemcsak legcélszerűbb, de egyes-egyedül hathatós biztosítéka a titkos szavazás. Arra is helyesen hivatkozik az indokolás, hogy a titkos szavazásnak általános alkalmazását csakis az írástudatlan választók akadályozzák. Miután azonban a szóban forgó törvényjavaslat szerint annak törvényerőre emelkedése után összesen legfeljebb 170.000 analfabéta választó lesz, akik a régi választói névjegyzékekből maradtak fenn s akiknek száma évről-évre természetesen apad; ennél fogva semmi néven nevezendő akadály nincs annak, hogy az összes kerületekben titkos legyen a szavazás. Az indokolás végül helyesen mutat rá, hogy a nyílt szavazás mellett csakis a választók felelőségét, a titkos szavazás mellett viszont azoknak függetlenségét szokták érvül felhozni. A nyilvános szavazás ezen érve azonban nem állhat meg a logika ítélőszéke előtt, mert ugyan a választók miféle felelőségéről lehet itt szó! Kinek tartozik felelőséggel az a magyar választópolgár, aki például az állami közoktatást vagy a fogyasztóadók fokozatos eltörlését követelő politikai párt jelöltjére adja a szavazatát? Hiszen, aki e tekintetben korlátozni, presszionálni próbálná az illető választót, az még a törvényjavaslat szerint is büntetendő cselekményt követne el. Valóban a nyílt szavazás egyedül csak arra való, hogy a választók, a hatalom birtokosaitól félve, minden bizonyítható presszió nélkül s látszólag önként szolgáltatassák ki politikai függetlenségüket az uralkodó osztályoknak. E korrupció ellen a választók függetlenségét egyedül a titkos szavazás óvhatja meg s ennek az új törvényben fix kerületekre tervezett végleges megállapítása helyett célszerűbb lenne olyan rendezése, hogy amely törvényhatóság hat éven felüli népességének például 75%-a írástudó, abban a törvényhatóságban az összes választások titkos szavazással ejtendők meg”. Ily módon a titkos, vagyis az abszolút tiszta választások száma minden népszámlálás alkalmával automatikusan, a műveltség terjedése arányában s a választók számának emelkedésével együtt állandóan szaporodnék.

Másik súlyos kifogásunk a javaslat 22. és 175. §-aira vonatkozik és nemzetiségi sérelemről szól. Az előbbi § t. i. az elemi népiskola 4. osztályának megfelelő képzettség igazolására szolgáló vizsgálaton az 1907: XXVII. te. 19. §-ának mértékét alkalmaztatná. E § szerint azonban a magyar nyelv valamennyi osztályban oly mérvben tanítandó, hogy a nem-magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni. Ha tehát a javaslat 22. §-a változatlanul így kerül bele a tör-

vénykönyvbe: akkor ezzel a hátsó titkos ajtón besurran a radikális demokrácia választójogi törvényébe a magyarul írni-olvasni tudás reakciós cenzusa, amely az egész javaslatban sehol sem szerepel a jogcímek között s egy csapással halomra döntené a felnőttek iskolán kívüli állami oktatásának azt a helyes tervezetét is, amelyet a törvényjavaslat indokolása sok szép reménnyel körülövezve méltán megdicsér. A kényszer-magyarosításnak ez a kisszerű kísérlete teljesen céltalanul szaporítaná nemzetiségeink sérelmeit és a választójog terjedésének súlyos akadályává válnék.

Nem kisebb sérelmet foglal magában a javaslat 175. §-ának azon intézkedése, amely egyebek közt büntetőjogi összeférhetlenséget állapít meg a képviselőre nézve, ha a Btk. 172. §-a alapján nemzetiség ellen elkövetett izgatás miatt jogerősen szabadságvesztésre ítélték őt. A büntetőtörvénykönyv szóban forgó §-a a nemzetiségi izgatáson kívül még az osztály, a hitfelekezet, a tulajdon s a házasság elleni izgatás büntetéséről is intézkedik, a mi választójogi törvényjavaslatunk azonban ezek alól abszolválja a képviselőt s csak a nemzetiségi izgatásért fosztaná meg őt mandátumától. Ugyan mi lehet e különbségtételnek magyarázatai... Én nem tudom, de azt hiszem, hogy ugyanazt a helyes gondolatmenetet, amellyel a javaslat az osztály, a felekezet és a tulajdon elleni izgatások egész büntetőjogi szféráját kiemelte a politika légköréből, mindenben alkalmaznia kellene a nemzetiségi izgatásra is. Ez a § egyébiránt, mint a nemzetiségek elleni védekezés különben sem érne semmit, hanem igazi tyúkszempolitika kerekedhetnék belőle, amit a demokrácia éppen úgy nem alkalmazhat a nemzetiségekkel szemben, amint helyes tapintattal mellőzte azt a szocialistákkal és a szabadgondolkodókkal szemben is. Ez a büntetőjogi kivételezés is olyan szépséghiba a törvényjavaslat arculatján, mint a magyarul írni-olvasni tudás titkos cenzusa és a nyílt szavazás, amelyek annál feltűnőbbek és annál bánatóbbak, mert a leányzó különben olyan szép, kedves és egészséges.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Bolgár Elek: Émile Durkheim.

(1858-1917)

A szociológiában dilettánskodó filozófusok és a szociológizáló szaktudósok között állva, Durkheim volt a Comte-féle hagyományok értelmében vett szociológia utolsó nagy képviselője a kontinensen. Halálával, melyről néhány hét előtt adott hírt a külföldi sajtó, ezt a pozitív szociológiát oly veszteség érte, melyet nem fog egyhamar pótolhatni. Ő volt az, aki a Comte után, sőt bizonyos tekintetben még Comte-tal magával mellékvágányra jutott szociológiát visszavezette kiindulópontjához és onnan egyengette további fejlődését, oly eredménnyel, aminőhöz foghatót e fiatal tudomány más művelője aligha mutathat fel.

Huszonöt éve, hogy első nagykoncepciójú, mély logikával és nagy művészettel megírt munkájával frappírozta a tudományos világot (*De la division du travail social, Etude sur l'organisation des sociétés supérieures. Paris: Alcan, 1893*), alig két évtizede, hogy munkássága a *L'Année Sociologique* révén mind általánosabb és messzebbreható jelentőséget nyert, de Durkheim máris klasszikusa a szociológiának, akit már ma is teljes egészében méltathatunk s nem kell számára az időbeli távolság ama pátoaszát igénybevevünk, melyre az objektív értékelés szempontjából másoknál oly gyakran rákényszerülünk.

Ha történelmi perspektívába akarnók állítani Durkheimot, közvetlenül Comte-hoz kellene kapcsolnunk az ő működését, mert Comte tudományos végrendeletének végrehajtója ő, amit amaz elgondolt, azt ő megvalósította, ami annak ideálja volt, ennél realizálódott, ami amannál egy rendszer alkotórésze volt, emennél egy rendszer kiindulópontjává vált: a szociológia, mint önálló, exakt, objektív tudomány. Comte-nál ez még csak Programm, Durkheimnál — *oeuvre*. Történetileg tehát teljesen Comte-ban gyökeredzik Durkheim, annak összes erényeivel és hibáival: hatalmas ambíciójával a szociológiának szánt nagy karrier tekintetében éppúgy, mint pozitivistikus elfogultságaival. Csak kissé lehiggadttabban, a tudományosabb temperamentum nagyobb felelősségérzetével teszi azt, amit a szertelen, rajongó Comte, akiben egyaránt benn van az úttörő vizionárius nagystílúsege és annak óvhatatlan monomániás korlátozottsága.

Comte-nál csak odavetve szerepel az a megjegyzés, hogy a társas együttműködés karakterisztikus vonása a munkamegosztás; ez az, ami által a *szociális* momentum kibontakozik a biológialilag ellenőrizhető *naturalisztikus* tényezőtől s ez a meg-

állapítás Durkheimnál pontos, induktív kutatásokon felépített rendszeré válik. A *munkamegosztás elve* jóval termékenyebb mindazoknál a princípiumoknál, amelyeket szociológiai *rendszerek* alapjaivá tettek, mert mindegyiknél átfogóbb s ennél fogva többet magyaráz meg, mint akár a Tarde-féle utánzás-elmélet, akár a harcok különböző formáira (a létért való küzdelem, fajok harca, osztályharc) alapított teóriák. Hiszen még azokat a végső analógiákat, melyek Durkheimig a társadalommagyarázás terén a végső szót jelentették: a szociális mechanizmus és organizmus hagyományos szempontjait is sikerül a munkamegosztás elve és az abból folyó sajátos szociális szolidaritás alapján közös nevezőre hoznia.

Mégis — úgy tetszik nekünk — nem ez a nagy összefoglaló munkája az, amely Durkheim legértékesebb és legmaradandóbb alkotása. Bármily egységes, zavartalan és plasztikus is az, vitatható, hogy már mai tudásunk mellett is valóban a munkamegosztás tekintendő-e a társulás végső alapelvének és mindenestre elképzelhető, hogy a jövőben kialakulhat oly szisztéma, mely magát a munkamegosztást is további, még priinérebb szociális tényre vezeti vissza s akkor ez a munka már csak határjelző lesz, korszakos jelentősége megszűnik.

El nem múltó értékűek azonban a szociális *tények* körül végzett kutatásai: a vallásos élet elemi formáira vonatkozó megállapításai,¹ az öngyilkosságról szóló és remekbe illő tanulmánya,² az erkölcsi és jogi életre vonatkozólag különböző munkáiban³ közölt megfigyelései. Szociális tények felkutatása és tény összefüggések meglátása az ő igazi erőssége: ez teszi vérbeli szociológussá a Comte-féle célkitűzés értelmében.

De ezt a jelességét csak az teszi lehetővé, hogy szociális nézését új és pontosabb eszközzel fegyverezte fel és magát ezt az eszközt is alapos vizsgálat alá veszi: a szociológia *módszerét*. Míg körülötte harsány vita folyt a szociológia önállóságáról és tudományosságáról, mialatt iskolákra bomlott a még ki sem alakult tudomány, ő visszatért ahhoz a problémához, melynek megoldása mindennél alkalmasabb arra, hogy e zűrzavarban rendet teremtsen, az ugyancsak Comte által is pedzett módszer kérdéséhez.

Ez az ő módszere, az, amelytől Durkheim egész szociológiai iránya az *objektív* elnevezést nyerte. Alig van fogalom, mely általános használata által annyira absztrahálódott volna, mint az objektív fogalma, holott épp ez az, mely mindig határozott, konkrét dologhoz való viszonyt, a dologban, objektumban való teljes felolvadást, tárgyasulást akar kifejezni. Objektivitás valakivel vagy valamivel szemben annyit kell hogy jelentsen, mint annak dologként való felfogását. Az általános nyelvhasználat beéri a negatív szemponttal, amikor „objektív” annyit tesz, mint „nem szubjektív”, vagyis a rögzített tárgy a rögzítő személyétől, alányától elvonatkoztatott jelenség. De apai nem szubjektív, az nem szükségképen jelent egyet az objektív-

¹ *Les formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris: Alcan, 1912.

² *Le Suicide; Etude de sociologie*. Paris: Alean, 1897.

³ *La détermination du fait moral, Deux Lois Revolution pénale* s más folyóiratcikkek.

vel, az jelenthet indifferentizmust is a tárggyal szemben. Ennek tisztázása azonban éppen a szociológiában nagyfontosságú, ahol a szubjektív momentum előtérbe tolésa hozta magával azokat a pszichológisztikus eltorzulásokat, amelyeknek tudománytalanságát Durkheimnál erőteljesebben senki sem üldözte.

Ezzel az állapottal szemben az „objektív”-nak oly fogalmazására volt szükség, mely a feladatot nem negatív, hanem pozitív irányban tüzi ki s egyszersmindkorra megóvja a szociológiát a szubjektivisztikus pszichológia lejtőjétől, melynek alján ott van az atomisztikusan, az egyes egyének összességéből konstruált társadalom és vele minden szociológia vége.

Ezért az az objektivitás, amelyhez Durkheim eljut, annak hangoztatásában áll, hogy a szociális tényeket úgy kell tekintenünk, mint dolgokat: dolog alatt értve mindazt, amit elménk csak úgy foghat fel, ha önmagából kilép és a megfigyelés, kísérlet és összehasonlítás eszközeivel a legfelszínebb és legközvetlenebbül megközelíthető tulajdonságoktól a rejtettebbek, a mélyebben fekvők felé halad.

A szociológiai módszer általános problémájával kapcsolatban dolgozza ki Durkheim a normális és patológikus szociális jelenségeket megkülönböztető elméletét, a szociális morfológia követelményeinek tanát, a kauzális és telelogikus magyarázat ny és termékeny beállítását, az összehasonlításnak, mint sui generis szociológiai módszernek ki domborítását, megannyi vitális problémáját tudományunknak, melyek metodikus elrendezése és megoldása Durkheim nagy érdeme. (*Les Règles de la méthode sociologique*. Paris: Alcan. 1895.)

Ezt a módszert, mely a szociológiai kutatásnak valósággal új etikáját hozta magával az időközben elharapódzott zsurnalisztikusan könnyed szociologizálás ellenében, egy esetben, sajnos, maga Durkheim is cserben hagyta, amikor 1915-ben Denis kollegájával együtt tanulmányt írt arról, hogy ki akarta a háborút. (*Qui a voulu la guerre* Parie, 1915.) Nem azért illeti szemrehányás, mert a németeket okolja a háborúért, nem is azért, mert csodálatos naivitással kizárólag diplomáciai iratokból akar tényekhez és azok megértéséhez eljutni, hanem azért az önmaga ellen elkövetett hűtlenségért, hogy ezt az álproblémát egyáltalán és ilyen formában fölvetette, éppen ő, aki annyira óv bennünket minden oly argumentálástól, mely nem vezet el tényismerethez. Hogy képzelhette Durkheim azt, hogy egy világháború egy nemzet akaratán múlt? Hogy jelentkezhetek egy részleges szociális akarat, ha az még oly erős is, egy általánosabb akarat determináló jaként — oly tudós számára, aki nem győzi hirdetni, hogy a dolgokat (melyek, mint láttuk, a szociológiának is tárgyai) főleg azon ismerjük fel, hogy pusztá akaratelhatározással nem változtathatók meg.

Csak pszichológiailag magyarázható Durkheimnak ez az eltávolodása önmagától: szűkebb hazájának, a Vogézek földjének háború okozta megpróbáltatásai, szülővárosának, Epinalnak, sok szenvedése tehette csak ily vakká a különben oly éleslátású tudóst ebben az egy esetben. Hiszen, ha a tények bizonyító erejével elfogulatlanul operált volna, lehetetlen lett volna elmennie a Franciaország békés hajlandóságainak hangoztatásakor Jaurès halála mellett. Persze, komolyabbá,

tudományosabbá, Durkheimhoz méltóbbá ezzel nem vált volna a kérdés, csak éppen tárgyalási módjában nem cáfolt volna annyira Durkheim előbbi nagyértékű munkásságára.

Ez a munkásság azonban oly nagyszabású, hogy az összbenyomást, melyet az most, halálakor, mint egy gazdag és termékeny élet eredménye mutat, ez a kis szépséghiba nem zavarhatja és Durkheim oly halott, aki elbírná az igazságot, ha az nem feltétlenül hízelgő is...

Durkheim a filozófiától érkezett a szociológiához. 1882-től kezdve több francia liceumon tanítja a filozófiát (így Saint-Quentinben és Troyesben is), de már ezalatt is behatóan foglalkozik szociológiával. Pozitív tények felé hajló temperamentuma kiütözik filozófiai érdeklődéséből is. 1886-ban tanulmányutat tesz Németországban, melynek szellemi mozgalmi közül is jobban érdeklik a pedagógiai és etikai kihatásúak, mint a tisztán filozófikusak. Jellemző erre az a két tanulmány, melyet útjának eredményeként a *Revue de l'Enseignement* és a *Revue Philosophique*-ban tett közzé. Az egyiknek címe és tárgya: *La Philosophie dans les universités allemandes*, a másiké *Les Sciences positives de la morale en Allemagne*. Ettől kezdve fokról-fokra felülkerekedik benne a szociológiai gondolat és nézőpont, melyet termékeny irodalmi munkásságával nemcsak kimélyített, hanem folyóirata a *L'Année Sociologique* révén irányított is. Messze kiható szerkesztői tevékenysége a szociológiai megismerés gazdag tárházává tette a lapot, mely egy időben internacionális fórum volt a Durkheim-féle értelemben vett szociológia minden munkása számára.

Mert lassanként, szinte észrevétlenül kialakult a *Durkheimiskola* és mikor már megvolt s pontosan összeműködött, bevált módszereivel tanúságot tett életrealitásáról, a következő tömör szavakba foglalta Programm ját: *Il veut établir d'une part que la Sociologie n'est et ne peut être que le Corpus des sciences sociales; de l'autre, que ce rapprochement sous une commune rubrique ne constitue pas une simple operation verbale, mais implique et indique un changement radical dans la méthode et l'organisation de ces sciences.* (Durkheim et Fauconnet: *Sociologie et sciences sociales. Revue philosophique, mai 1903.*)

De nemcsak lapja, hanem közvetlen kihatása révén, mint professzor is, nagy számban nevelt munkásokat a társadalomtudományak. Előbb Bordeaux-ban kapott megbízást a szociológia tanítására s az övé volt az első rendszeresített szociológiai tanszék Franciaországban, 1902 óta a párisi egyetemen volt a szociológia és pedagógia tanára, szerencsés és szokatlan kapcsolatot létesített ilyenformán két egyaránt félretaposott és nagyrahitott diszciplína között. Akik hallgatói voltak, beszélnek, hogy a pedagógia művészetének nem kevésbé avatott mestere volt, mint a szociológia tudományának.

Nagy értékek szállnak vele sírba és a kontinentális szociológia legválságosabb szétforgácsoltságában leghatalmasabb összetartó erejét veszíti el benne.

Jancsó Károly: Apponyi gróf egyházpolitikája.

Apponyi Albert gróf bizalmasai beszélnek az alábbi kis intimtást. Amikor a koalíciós kormány utolsó nyarát élte, a nemes gróf elmerengve sétált barátaival a Margitszigeten, feltárván szívének legtitkosabb intencióit, szólt a katolikus autonómiának már akkor kész törvényjavaslatáról. És lelkesen szólt: „A törvényjavaslatot az ősszel benyújtom; remélem, hamarosan törvény lesz belőle s akkor tető alá hoztam *életem legnagyobb alkotását*.” A kegyetlen sors másképp döntött, a tervből semmi sem lett. A koalíciós kormány hamarabb megbukott s Apponyi gróf még a Háznak sem mutathatta be élete legnagyobb alkotását”. Ezúttal, a „demokrata” kormány idején, nagyobb volt a szerencséje. Amikor a kormány eredetének egyetlen célját, a választójog reformjának javaslatát december 21-én a Ház asztalára letette, odacsempészte Apponyi gróf is a maga két javaslatát: a katolikus autonómiáról s az 1848. évi XX. törvénycikk „fokozatos” végrehajtásáról.

A katolikus autonómia régi óhajta a katolikus világnak, mint harcosai hirdetik. Ne vitázzunk velük, higyük el, hogy igazuk van. Első ízben 1848-ban, amikor a bevett felekezetek egyenjogúsításának gondolatát akarta becikkelyezni a törvényhozás, indult meg a magas klérus kezdeményezésére valami olyasféle mozgalom, amit autonómiai törekvésnek lehetne nevezni. Kemény csatát vívtak akkor a püspökök a főrendiházban az 1848. évi XX. te. ellen, a csata az ő rovásukra dőlt el. 1848 április 6-án a csata után a püspökök és világiak „jogaik védelméről” közös értekezleten tárgyaltak. Szerényen azt kérték ebből az értekezletből, hogy abban „az önállásban, szabadságban” részesüljenek, aminőnek „a más vallásúak örvendenek”. Rónay János, a csanádi követ, nyújtotta be a katolikusok kérelmét az alsó táblához. Ez a kérvény már beszédesebben mondta el, mit értenek a kérvényezők szabadság és önállóság alatt. Azt kérték az alsó táblától, hogy védje meg őket a polgári hatalomtól s adja ki nekik „a katolikus közalapítványokat, ideértve azokat is, amelyek eddig a királyi helytartótanács alatt álltak”. Az alsóház április 8-án konferenciává alakulván át, a kérelemnek „mint elkésettnek” tárgyalását a jövő országgyűlésre halasztotta. 1850 augusztus havában a püspöki kar ismét kérvényezett a vallásalap dolgában a kormánynál. Alkotmányos érzékük nem zsenírozta őket e kérelmükben, mit bánták ők, ha ez a kormány nem is alkotmányos. A kormány válaszkép a vallás, tanulmányi és egyetemi alapok önálló kezelését megszüntette s ezeknek az alapoknak kezelését a pénzügyminisztérium alá helyezte. 1866-ban újra elővette az alapok ügyét a magas klérus. Új idők szele fújdogált, ezt sem hagyták kihasználatlanul. Ezúttal annyiban érték célt, hogy a nagyon óhajtott alapok önálló kezelését elrendelte az uralkodó. 1868-tól kezdve a vallás- és tanulmányi alap, az egyetemi alapot kivéve, nem szerepelt az állami költségvetésben.

A katolikusok autonómiájának ügyét 1867 július 20-án tulajdonképp báró Eötvös József vetette fel Simor primáshoz intézett levelében. Ezt a körülményt különös hangsúllyal domborítják ki az autonómia kérdésével foglalkozók. Miért? Talán,

hogy Eötvös *nagy* szellemére hárítsák mindannak ódiumát, amit a klérus az autonómia körül vétkezett. Az Eötvös által megindított mozgalom eredményeképp a püspöki kar elkészítette az autonómia tervezetét. Ennek bemutatásánál tűnt ki, milyen más szempontok vezették ideájánál a nagy Eötvöst s mennyire mást értett az autonómia alatt a püspöki kar. Replikák, értekezletek követték egymást, végül is választási szabályzatot dolgozott ki a püspöki kar, hogy az egyházi és világi katolikusok meghatározott számú képviselőt válasszanak. Az így megalakult testület újabb választási szabályt alkotott, ez alapon új választást tartottak s így ült össze a szervező gyűlés 1870 őszén. Ez a szervező gyűlés magáévá tette azt az elaborátumot, amelyet Simor, Haynald és Szilágyi Virgil dolgozott ki a katolikus autonómiáról.

A klérus vezérei ebben az elaborátumban farkasétvágyukról tettek tanúságot. Most már nemcsak a vallás- és tanulmányi alapot akarták kézbe venni, hanem a főpapi javakat is, amelyeknek tulajdonjogát a még ezután megalakítandó „katolikus egyháztanácsra” akarták átruházni. A főpapok javaiknak csak haszonélvezői, kinevezésük iránt az előterjesztést „az önkormányzati igazgatóság” tegye meg a királyhoz a miniszter helyett, a tanrendszert a katolikus iskolákban a papság állapítsa meg: ezek voltak a tervezet vezérelvei. A merénylet azonban kudarcra végződött. Hiába vitte az elfogadott tervezetet maga Simor nagy küldöttség ólén a királyhoz, jóváhagyás nem lett a vége. A magyar politikai glóbuszon a liberalizmus még emelkedőben volt.

A második autonómiai kísérletre a liberalizmus késői fellobbanásakor került sor, az egyházpolitikai harcok idején. A képviselőház 1893 március 17-én utasította a kormányt, hogy tegyen lépéseket a katolikus kongresszus összehívása iránt. Választások, elaborátumok kidolgozása után, 1901 január havában maga Wlassics közoktatásügyi miniszter tárgyalta a katolikusok három delegátusával: gróf Szapáry Gyulával, gróf Apponyi Alberttel és dr. Rajner Lajos kanonokkal. A miniszter közölte a kormány észrevételeit a kormány kezelése alatt álló alapokra, alapítványokra, az iskolákra és oktatásügyre s az egyházi javadalmak betöltésére nézve. Az országos kongresszus az így kidolgozott szabályzatot, amely *az alapoknak és iskoláknak kiadatlása iránt nem tartalmazott intézkedéseket, 1902 március 10-én végleg elfogadta*. Nehogy azt higyük azonban, hogy a régi „óhajtás” az alapok és iskolák iránt ezzel végleg elintézészt nyert, csak elaludt egyelőre, mint az egész autonómia-ügy. A kongresszus ugyanis utolsóelőtti ülésén jogfenntartó nyilatkozatot fogadott el, amely *elvárja a katolikusoktól, hogy az alapokra és iskolákra vonatkozó „jogos igényeiket”* (írja báró Forster Gyula „A katolikus autonómia törvényhozási rendezésének kérdéséről” című fejezetében a 22. lapon) *alkalmas időben érvényesítsék*. Az elfogadott szabályzatot 1902 március 13-án vette át a király s azóta az iratok a miniszter észrevételeivel, a primás ellenérveivel, a püspöki kar válaszával gyarapodva ott heverték a vallásügyi minisztérium irattárában.

Ott pihent az iratokkal a minisztériumban a katolikusoknak a püspöki kar válaszában megerősített „jogos igénye”

is az állami kezelésben lévő alapok és iskolák iránt. Pihent és várta az „alkalmas időt” érvényesüléséhez. Gróf Zichy János félbenmaradt kísérlete után végre elérkezett az alkalmas idő. A régi liberalizmus teljesen eltűnt az osztály parlament léskeréből. A parlament kapuit döngető új élet elől pedig kitérni már többé nem lehet. Ha ez az új élet bekerül a fényes palota kupolás termeibe, *az iskolák államosítása s az egyházi javak szekularizációja nélkül nem lehet katolikus autonómia.* Sietni kell, érezte meg az idők jelét a katolikusoknak ismét miniszteri székbe került „lánglelkű” vezére, az alkalmas idő utolsó pillanatában a Ház asztalára tette javaslatát a katolikus autonómiáról.

Apponyi gróf javaslata a római katolikusok önkormányzatáról merész nekilendüléssel teljes mértékben honorálja a katolikus reakciónak 78 év óta hol halkabban, hol hangosabban követelt „jogos igényét” az „állam által kezelt alapok és iskolák” iránt. Maga is érzi azonban, hogy e tervét talán még vakmerőnek is nézhetnék s ezért s hogy az „átjátszás” simábban menjen még az önmagát túlélte parlamentben is, egy másik javaslattal mutatja be „élete legnagyobb alkotását” a törvényhozásnak. A protestáns felekezetek régi óhajta az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtása, de óhajta ez az ország liberális közvéleményének is. Ez alatt a cégér alatt, gondolja Apponyi gróf, ha 225 millió korona örök alapítványhoz jutnak a többi bevett felekezetek, nem lesz nehéz „élete legnagyobb alkotását” a 12-ik órában tető alá csempészni. A katolikus és nem-katolikus klerikalizmus egymást megértve, az alkut hamarosan megkötötte. Apponyi gróf benyújthatta javaslatát az 1848. XX. törvénycikk „fokozatos” végrehajtásáról. Az ugródeszka készen van, most jöhet a *visszaszekularizálás.*

Apponyi gróf autonómiát akar adni hitsorsosainak. Igen, de az autonómiához tartalom is kell. A felekezeti autonómiához vagy az egyházi szervezet adja a tartalmat, vagy a hívek. A tartalom jog és vagyon lehet. A nemes gróf kíméli az egyházat, a főpapi javakról hallgat a javaslat — gondolja ezekről jobb most nem szólni —, az autonómia az egyház szervezetét és alkotmányát nem érintheti. Igaz, a hívektől anyagi hozzájárulást biztosít az önkormányzatnak, az oroszlánrészt azonban ide az államtól veszi úgy a jogban, mint a vagyonban. Nevezetesen, hogy a különböző, név szerint meg sem jelölt, összegszerűleg a nyilvánosság számára ki sem mutatható alapítványokat ne is említsük, fix határidőben kiadja a hierarchiától függő autonómiának, közvetve tehát az egyházat uraló klérusnak a vallás- és tanulmányi alapot és később az egyetemi alapot. De nemcsak vagyont ad, hanem rendelkezési jogot is egész sor olyan iskola, intézet felett, amelyek eddig állami rendelkezés és vezetés alatt állottak.

A vagyon, amit így az alapítványok mellett Apponyi visszaszekularizál az egyháznak: 1. a vallásalap tiszta cselekvő vagyona volt 1912-ben (báró Forster Gy. id. füzete, 36. 1.) 105,827.733 korona, csak ingatlanokban 142.102 kat. hold; 2. a tanulmányi alap, 1912-ben tiszta cselekvő vagyona volt 40,687.364 korona, ebből ingatlan 38.510 kat. hold; 3. az egyetemi alap összes értéke körülbelül 11 millió korona, ebből

csupán ingatlan 24.688 kat. hold. Tehát csak ingatlanokban kerekén 219.000 kat. hold ajándékot jelent ez a visszaszekularizálás a majdnem 1,700.000 kat. hold felett rendelkező római katolikus egyháznak. Igenis, visszaszekularizálásról van itt szó. Mert a tanulmányi alapot a jezsuiták szekularizált vagyónából létesítette Mária Terézia, a vallási alapot pedig az eltörölt szerzetesrendek jószágaiból II. József császár, amint azt különben Apponyi gróf maga is beismeri a javaslat indokolásának nyolcadik oldalán. Íme, ez az ő háborús átértékelése. Oroszországban most folyik a szekularizálás. Apponyi gróf pedig a földnélküli milliók jobb jövőjét a visszaszekularizálással akarja megváltani.

A vagyonon felül egész sereg iskolát juttat a nemes gróf az állami intézmények sorából egyházi kézre. Két jogakadémia (Győr, Nagy-Várad), körülbelül 57 középiskola és egész sor alsóbb tanügyi intézet kerül az autonómia cégére alatt egyházi kézre. Ezekben az iskolákban eddig jórészt az állam nevezte ki és osztotta be a tanerőket, a tanügyi politikai irányítás pedig teljesen az állam kezében volt. Most mindez egyházi kézre kerül és a sovány felügyeleti jog marad az államé. Ez a nemzeti állam egységéért szónokló Apponyi grófnak „nemzeti” kultúrpolitikája. A román felekezeti intézetekbe a „nemzet” tapsai közt *schulpolicájt* rendel ki, a *gutgesinnt* katolikusoknak pedig kiadja az állami középiskolák gerincét. (Hol marad most a tapsoló „nemzet”?) A kultúrpolitikán felül szomorú példája ez a kalács és korbács „tradíciós” nemzetiségi politikájának. Körülbelül 853 tanárt és 18.934 középiskolai tanulót játszik így át Apponyi gróf a katolikus felekezeti „nevelésnek”. És azokban, a klerikális prédának szánt, középiskolákban intelligens, kultúremlékek már előre sejtik, minő sors vár rájuk, ha a terv valóra válik. A *Világ* minapában egy ilyen iskola tanárának kétszöveges levelét publikálta. E levélben (érdeemes, hogy kortörténeti és kritikai dokumentumkép itt is megörökítsük) így ír egyik tanár:

„Az ... i főgimnáziumban vagyok államilag alkalmazva, nevem az állami tanárok rangsorába beosztva. Számomra különböző okokból *rettenetes volna, ha a katolikus autonómia megszavazása esetén* engem átadnának az iskolaépülettel együtt a katolikus papságnak. (Az illető középiskolában több ilyen tanár van.) Valamennyiünket roppant kellemetlenül érintett az át-, helyesebben eladás, nekem egyenesen rettenetes volna...”

Vajjon a 853 tanár közül hánynak a fiókjában rejtőzködik ilyen egészen vagy félig megírt levél? Mit szól Apponyi valóságügyi miniszternek ily hatást kiváltó tervéhez a közoktatásügyi miniszter?... Hát még ha felütné az országgyűlés által a vallás- és tanulmányi alap jogi természetének megvizsgálására 1870-ben kiküldött albizottság jelentését, amelynek egyik pontja így szól: „A tapasztalás bebizonyította azt is, hogy a közoktatás megállapítására, fejlesztésére, tökéletesítésére az egyházi rendnek eszközül használása most már nemcsak nem szükséges, de káros...”

Ideális álláspontunk a vallás- és felekezeti kérdésben rövid és kételyt nem tűrő: *a vallás mindenkinek belső ügye és aki ezt*

szükségletnek érzi, ám fedezze költségeit. Ma azonban, amikor az állampolgárok milliói, kevés kivétellel az állam összes lakói, vallási szükségleteik fedezését az államtól várják, ezt az álláspontot is respektáljuk. Nem akarjuk ma még felborítani azt a tradíciót, amit az 1848. évi XX. te. 3. §-a törvénybe iktatott, azt t. i., hogy a bevett felekezetek egyházi szükségleteit fedezze az állam, ha ezek a felekezetek önerejükől erre nem képesek. De akkor le kell vonni e törvényszakasznak teljes következményeit. Ez pedig nem lehet más, mint az, hogy vegye el az állam az egyes felekezeteknek vagyonát, elsősorban a kat. egyháznak azt a hatalmas vagyonát, amelyből híveinek vallás-szükségletét ellátni nem képes. Nem szólnunk most a katolikus egyházi vagyon eredetéről, csak az 1848. évi XX. törvénycikk értelméről és logikájáról. Azután, ha végbement a szekularizáció, akkor jöhet az autonómia, jöhet ezzel kapcsolatosan a bevett felekezetek állami segélyének rendezése a tökéletes egyenlőség alapján, amit a 48-as idők törvénybe iktattak.

De így, ahogy Apponyi csinálja, vásárt kötni a többi felekezetekkel, azokat, hogy hallgassanak, még jól be is csapni (az örökalapítvány kamatai alig haladják meg az eddigi állami szubvenciót) és ez alatt az autonómia cégére alatt nagy vagyont, egész sereg iskolát a legvakmerőbben egyházi kézre játszani: mindent jelenthet, csak a 48-as idők hagyományainak továbbfejlesztését nem a felekezetek egyenlő joga alapján. Nem reméljük — ha csak valami csoda nem történik —, hogy ez a mai korhadt, szenilis parlament megakassza a klerikális reakciónak azt a merényletét, amellyel a mai rendszer utolsó pillanatában elősöfordál. Azt azonban bizton tudjuk, hogyha törvény is lesz Apponyi javaslataiból, az az eljövendő új parlament, amelynek szálai a kivándorlással, véres háborúval soraiban megritkított, föld után sóvárgó népben gyökerезnek, hamar visszacsinálja Apponyi katolikus „autonómiáját” az iskolák államosításának és az igazi szekularizációnak törvénybeiktatásával együtt.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Lenin.¹

A háború első évében Lenin Montreuxbe érkezett és (ha nem tévedek, a Splendid-szállóban) előadást tartott „a háborúról és a szociáldemokrácia kötelességeiről”. Akkor láttam őt először, de sokat hallottam róla és gyakran olvastam száraz, csökönyös és hajthatatlan logikájú cikkeit. Bevallom, meglepődtem és alaposan csalódtam láttára. Savonarolaszerű jelenséget várt a képzeletem — s a sanmarcoi barát helyett elég jóindulatú kinézésű, negyven évet betöltött férfit láttam az emelvény felé haladni. Lassan járt, s közönyös jóindulat volt szintén abban a mozdulatban, mellyel kezét szorított politikai barátaival s azokkal is, kiket nem sorozhatott közjük; merem állítani, hogy még ellenlábasai számára is volt egy mosolya. Ki tudja ezt elképzelni? Lenin, a rettenetes Lenin, gyermekek és miniszterek mumusa, mosolygott — és ez a mosoly semmikép sem rítt ki arcának összkifejezéséből — még pedig azért sem, mert ez az arc a legközönségesebb, leggyakoribban látott jó orosz arc volt, nyílt és tiszta, amilyen Oroszországban minden kereskedés pultja mögött található. Egyedül a nagy és akaratos homlok kötötte le a figyelmet.

Hol rejtőzik Lenin ebben a megjelenésben? Hol van ő a rettenetes, a szektárius, a megbékíthetetlen fanatikus! Az igazi Lenin két óráig tartó beszédében nyilatkozott meg. Kifejtette fő tételét: a proletariátus számára hasztalan a harc, az imperialisták által szított háború és a marxista ortodoxia ehhez a pilléréhez támaszkodva, lassan, csendesen, a hatáskeresés nyoma nélkül, pusztán érvelésének erejével, a legsúlyosabb csapásokat mérte a jelenlegi rezsimre és árulóknak bélyegezte mindazokat a szocialistákat, akik, öszerinte, elfeledték az Internacionále valódi küldetését. Érzett minden szaván, hogy, a marxista hit szimbóluma: *a proletariátusnak nincs hazája*, ez a lejáratott és becsmért szimbólum, érintetlenül él az ő lelkében, érintetlenül, teljes frissességben. Azt is éreztük, hogy ez az ember rettenetes gyűlölettel viseltetik társadalmi rendünkkel szemben — nem a tudós gyűlöletével, mint Plechanov — a tudós gyűlölete semmit sem ijesztő, nem veszedelmes — de az övé valami *személyes* gyűlöletféle, mint amilyen-nel Savonarola sújtotta a Renaissance bűneit. Lenin állás-

¹ Ezt a *nagy* művészi erővel megírt irodalmi arcképet a genfi *La Nation* című, kitűnően szerkesztett, független és bátor hetiszemle december 8. számából vesszük át. Lenin legintimebb svájci körének véleménye szerint ez a cikk kitűnő jellemzése a nagy néptribun egyéniségének. — *A Szerk.*

foglalása a háborúval szemben nem a pacifistáké. A pacifizmust, mint ezt várhattuk tőle, gúnyos, takaratlan megvetéssel kezeli, polgári fantazmagóriának tekinti, nem bízik sikerében. Ne tévedjünk benne, Lenin a harc, a verekedés, a *mélée* pártján áll, de más tusakodás az, amelyre ő gondol, másutt kezdeményezett, más síkon, más okokból: a proletariátus polgárháborúja a szocializmusért.

Hogy egy orosz munkás egy német munkás szívébe döfje bajonettjét, hogy ez megtörténhetett, ez Lenin számára végzetes félreértés, imperialista fondorlatok eredménye; valami örületféle, a munkásosztályra mérhetetlen csapás. *A munkásosztályra, ezt hangsúlyozza mindenekelőtt; a többi osztály nem érdekli őt, eszméinek ellenségei azok, tehát személyes ellenségei; mert Leninnek, mint minden fanatikusnak, személyes életét tökéletesen elnyeli az eszméért vívott harc. Ime ez a teljes Lenin.* Ebből a nézőszögből kell őt megfigyelni, tanulmányozni, képét írni. Lenin az az ember, aki teljesen kívül helyezkedett a társadalmon és könyörtelen háborút üzent neki. Nem mérhetjük őt a mi mértékünkkel. És misem komikusabb, mintha egyes emberek tragikus, színészi pózba vetve magukat, szemére lobbantják a hazaszeretet hiányát. Vigye el őket az ördög!... igazán. Pedig elég tiszta dolog, hogy Lenin nem ezt a nótát fújja. Százszor, ezerszer ismételte, hogy egy német munkás drágább neki, közelebb áll szívéhez, mint a Gutskowok vagy a Biabusnokik. Herzen Sándor, a ragyogó orosz író, a híres számkivetett, valahol feljegyzi műveiben, hogy a híres vita az ördögök eredetéről — Nancyból származnak-e vajjon vagy Kölnből, vagy Dublinból — csak azt érdekelheti, aki hisz az ördögökben. Nyilvánvaló, hogy az ördögökbe nem hívó ember számára ez a vita pusztán időpazarlás. Nos hát, *Lenin nem hisz a mi ördögeinkben.* Nem hisz a mi angyalainkban sem ...

Ha hallották volna európai demokráciáinkról beszélni! Véleménye szerint, rengeteg hipokritizmus és igen kevés igazi szabadság lelhető bennük. Amerikát magát a kapitalizmus és hazugság klasszikus hazájának nevezi és most is mindig álszenteskedőnek, végtelenül álszenteskedőnek. Nem azt a benyomást nyertem volt beszéde hallatára, hogy sok tisztelettel viseltetik Wilson elnök iránt, inkább arra lehetett következtetni, hogy az a tisztelet csekély. Igen! Lenin gyűlöli társadalmi rendünket vad, pokoli gyűlölettel. Ha a hatalom kezébe és pártja kezébe találna kerülni, a polgári rend egy rossz órának néz elébe. Akik őt megvetéssel a németység valami ügynökének tekintik, ostobák. Lenin sokkalta veszedelmesebb ennél.

A benne rejlő nagy erő akkor szállotta meg őt, amikor Európa, ez az öreg, ez a vén bűnöző, aki mindenképpen ellenére olyan drága, mert annyira megszokott volt nekünk, elkövette undok vétkét, szégyennel borította magát és eltaszította azokat a szíveket, melyek ragaszkodtak hozzá. Erejét Lenin a nemtelen háború első napjából merítette. Lenin ellenségként aknáztatta ki ellenfelei hibáit és bunkócsapásokat mér rájuk. Okfejtése könyörtelen és el kell ismernünk, nehéz ellene küzdeni, annyira az ő oldalára szegődött a stratégiai előny. *A bűn*

előtt, a háború előtt, akarom mondani, vitatható volt Lenin igaza, diszkreditálni lehetett eljárásának barbár és végleteleg túlzó módját, mégis csak túrhetően emelkedett szintű polgári kultúránkkal való összevetésével. Mikor Lenin nagyon is túlozta a dolgokat, megkísérelhettük szocialista túlkapásait leinteni, a képtárákat, az irodalmat emlegetve, felsorolva mindazt a nagyot, amit a szellem birodalmában társadalmi rendünk alkotott. Hiszen, nincsen-e mindig jó szavunk a vádlott számára? De *most* nehéz lett megvédelmezni a burzsoák régi Európáját, hogy elvesztették érveink döntő erejüket!

Mi értelme lenne például Lenint azzal vádolni, hogy híveit, a bolsevikieket, rászabadította a díszes palotákra, hogy sáros csizmaikkal tapodtatta az értékes szőnyegeket, melyeken hajdan Katalin szeretői és finom diplomaták lépkedtek? Mire való a maximalistákat azzal vádolni, hogy esztétikai érzékük nincs és megvetik a drága gobelineket? A bolsevik csipőre tett kézzel gúnyosan jegyezheti meg, hogy egy hadsereg bolsevik sem fog egész uralma alatt annyi műértéket megsemmisíteni, mint egyetlen tüzérségi támadás a háború egyetlenegy napja alatt. Aztán, gúnyorosan hunyorgatva szemével, leleplezheti azokat a hipokritákat, akik a reimsi katedrális repedésein sírnak, amikor emberi lények tízezreit úgy öldösik le, mint a marhát. Mindenesetre ezt fogja önöknek mondani Lenin, a bolsevik — és valóban nem tudom, hogy mit fognak néki válaszolni. Nem a tehetségükkel tűnnek ki ezek a bolsevikiek, de valami megcáfolhatatlan logika van a pártjukon. A leninizmus szokatlanul szép tömegsikerét végtelenül egyszerű propagandamódszerüknek köszöni. És ami ezeket az eljárási módokat ennyire leegyszerűsítette — ez maga a mi társadalmi rendünk, meztelenre vedlett szegényével, hiányaival, rothadásával. Lenin csak rámutat a három háborús év gyümölcseire és az emberek milliói tódulnak feléje. A leninizmus viharként, számumként seper végig Oroszországon és ha a háború még soká tart, el kell készülnünk, hogy elborítja egész Európát, végigkorbácsolja, mint egy istenítélet. Mindenki érzi, hogy Európa ítéletet érdemel. Néha úgy rémlik előttem, hogy egy nyüzsgő sokaságú, friss és erős távoli faj fog felbukkanni és rabszolgaságba hajt bennünket. Lehetséges volna-e, hogy Európa bűne megtorolatlan maradjon? Lehetséges volna-e, hogy az eszeveszett népek, a mészárlásba belefáradva, békét kössenek és nyugodtan felvegyék a civilizációról és az énekművészetéről szóló fecsegésük fonálát? Nem, a leninizmus fel fogja rázni Európát és nem engedi napirendre térni. Isten akarátja teljesedjék! Nem mindegy-e végül, hogy ki lesz az ítélet végrehajtója! Lenin? Legyen hát — Lenin.

Sch. Gorelick.

P. S. — Ezeket a sorokat a maximalisták forradalma előtt írtam. Ebben a percben Trotzki egy csomó titkos irat tanulmányozásával és közlésével foglalkozik. Ha a maximalisták csak rövid ideig is hatalmon maradnak, valószínű, hogy manifesztumaikban és üzeneteikben nem csekélyszámú nyíltszájú szemtelenség lát majd napvilágot. Nem szemtelenség-e már magában véve ezeknek a titkos egyezmények közlésének pusztá gondolata is, melyeket érinthetetlen ereklyéknek szok-

tunk tekinteni. És most itt van Trozski — alattomos antiszemita nem mulasztanak el egy alkalmat sem, hogy ehhez a gyűlölt névhez egy Bronstein-t ragasszanak zárjelben — itt van Trozski, aki valóban előveszi majd ezeket a titkos okmányokat és közzéteszi őket — és rettenetes — ahogy ez a közzétevés semmi szörnyű katasztrófát sem von majd maga után, semmi földindulást — csupán kissé tisztábban látunk majd. Ennyit akkor, ha a maximalisták uralma rövidéletű lesz. És ha minden várakozás ellenére tartósnak bizonyulna? A maximalisták az „azonnali békét” írták zászlójukra, ez a parancs és jelző nagyon is népszerű a fáradt, kizsigerezett Oroszországban. A maximalisták sikere oly mértékben biztos, amennyire elveik megszövegezéséhez hívek maradnak: még soká ők lehetnek az erősebbek Oroszországban. És akkor? Akkor talán különös látványosságban lesz részünk: a Clemenceau-„liga”, frakkban, Lenin úrral tárgyal majd. Megéljük talán azt a napot, melyen az újságírók Leninben hirtelen minden emberi erény hordozóját fedezik fel... így lesz-e, vagy sem... — nagyon érdekes, bolond idöket élünk!

S. G.

Egy igaz ember tragédiája.

Demjén Géza 1917 december 21-én hivatalában agyonlötötte magát. Ránk, akik szerettük, fájdalmat és problémákat hagyott. A problémák halálosak lettek reá. A megrohadottság magas fokára elérkezett Idő az öngyilkolás fegyverét nyomja a cinikus kor csapásai alatt permanensen haldokló idealista kezébe. Az elsült ravasz csak az ötödik felvonás exitusa. Cinizmus és idealizmus e behemóti ingaszerkezet két szélső kilengőpontja. Az erkölcstelenségre alapított társadalom élniakarása kilöki szervezetéből az idegen testet.

Demjén lelke legmélyén a pesti vásárban is a nyitrai kis diák, szelíd álmodozó, a virágok és lepkék szeretője, a mező és erdő járója maradt. A világirodalom nagy alkotásaival olvadt egybe. Nem a véletlen idő, hanem az időtlen élet útján haladt, előtte nem kor-, hanem csakis emberi kérdések lebegtek. Szociálpolitikai működését és műveit ez a szellem éltette. A balsors hozta, hogy belekerült a kor áradatába és nem tudta megadni a kornak, ami a koré. Nem volt elég megvetés benne.

Kortársait is, miként a lepkéket, kérészeknek látta, akik örökkévalóságról fantáziáinak és nem erkölciségük, hanem természetük szerint osztályozta őket. De nem azért, mert hiányzott belőle az erkölcsi érzék. Schilleri erkölcs lakott benne, a jónak és szépnek azonosulása, eggyé válása. Az erkölcs nem mint a keresztény rigorizmus élménye éltette. Nem elvont kötelességek és parancsok harcoltak benne a radikális gonoszszal, hanem minden erkölcs volt. Erénye lelke gubója. Sokszor idézte: *mea virtute me in volvo*. Az erkölcs természet volt benne ő nem a jó harca a rosszal a hataloméért.

Ezzel a lélekkel került ide. Sokáig tartott, míg tudatára

jutott, hogy nem olyan, mint környező világa. Alig hogy megtudta korunk megváltó igéjét, kétkedővé, lemondóvá lett. Nem hitt a fejlődésben, a javulásban. Sokszor vitakozott velem arról, hogy a fejlődés gondolatát az emberek azért találták ki, hogy mentegethessék magukat és ravaszságukat. A politika világot megváltó ígéreteit szomorú kézlegyintéssel értékelte. A jó, amit tett — és naponként tette — természetének kényszere volt és nem a jövő kilátásaiért történt. „Ha a megkínzottak és a kínzók hatalmi viszonyai megfordulnának, minden a régiiben maradna.” Meggyőződése volt, hogy a rosszból nem fejlődhetik jó: ha egyszer erkölcs és természet elváltak, többé nem egyesülhetnek. A rigorizmus pedig, amely mindennap újra ki akarja harcolni az igazat, csak sajnálkozást váltott ki belőle. E tekintetben magáévá tette a katolikus teológiát, melyet kispap korában tanult: az ember gyenge, esékény lény, nincs ereje az ellenállásra. Azonban nem hitt az isteni asszisztenciában.

Ilyen lélekkel élt e világban. De lelkét kevésnek tárta fel. Félt, hogy lesajnálják. De nem lázadt, nem harcolt a maga igazáért. Nem hitt a korbácsban, amely belevéri az emberekbe az igét. Szerette az embereket! Szerette őket utálatosságaikkal együtt. Gyengésegeikre a saját lelkébe pillantással talált bocsánatot. Járt a cinikusok, a fáradtak, az amorálisok közé. Tudta, hogy a cinizmus álcinizmus és a kegyetlen beszéd sebzett és megsértett, de önérzetes lelket takar. Az igazi romlottság a szó túlsó partján van: a tettnél. Ezek a rosszat szóban élük ki. Maga is velük gúnyolódott. De nem ejtette őket tévedésbe. Lénye sugárzó melegét érezték a hangjában. E csodálatos, misztikus hang, a szinte pórusain át ömlő édesség megbűvölte, meghódította őket. Azok közé a kivételes lények közé tartozott, akiknek nem is voltak igazi ellenségei. Még az utolsó hónapokban egyik-másik napilapban megnyilvánuló rosszindulat is inkább túsúrások akartak lenni, csúnya lelkek ellenszenvének kifejezései a lelke mélyén idealistának maradtal szímben. Bizonyára mindenre gondoltak, csak arra nem, hogy ezzel sárba viszik.

Anatole France volt a kedvelt írója. Minden sorát ismerte. Nem született prófétának, ehhez a hit hiányzott belőle. Szelíd epikureizmusa — a szó filozófiai értelmében — igyekezett mindenben meglelni a szépet és kellemeset. És hit nélkül is keresztényebb volt sokaknál, akik a fórumon szavalnak a szeretetről. Még támadóit is védelmébe vette. Hat nappal halála előtt, amikor már tudta, hogy meghal, megértéssel és lélektani boncolással reagált a támadásokra.

Tiszta és erős meggyőződései voltak a lét nagy kérdéseiről. A halált, mint a természet erőszakát, orvtámadását fogta fel, mely, mint a gyilkos, hátulról támad. Ezért szerette oly nagyon Lucretius Carust is. Finom lelke, amely az ő és új klasszikus irodalom legmagasabb ormait bejárta, ezt az író-t különösen kitüntette. Halála előtt fél évvel megkért, hogy szerezzem meg a *Rerum natura*-t, fel akarja emlékezetében frissíteni. Haj! Utólagos eszmélés! Lucretius hirdette az öngyilkosság erkölcsi szépségét, a szabad emberhez egyedül méltó halálnemet, az „Orgyilkosság” be nem varasának etikai fenségét és bátorságát.

Es maga Lucretius is levonta bölcsészete következményét...

Lényében Lucretius fensége és Coignard abbé robusztus élet-szeretete olvadt egybe. Jó példa arra, hogy az élet mennyit törődik a logikai ellenmondással! Este valamely csendes kávéház mélyén, az utcán, a Hűvösvölgyben, vagy lakásán, mikor már elült a város zivaja, elfelejtkezett a holnapról, kitérta kedves eszméit, magyarázta Coignard abbé filozófiáját és noha sokban lényegesen különböző nézetet vallottunk az élet metafizikájáról, nem félt, hogy értetlen hallgatónak beszél. Dogmáktól szabad lelke örömét lelta a vélemények szembeállításában. És noha nem volt úgynevezett *Fachgelehrter*, mélyebb és igazabb felfogása volt a dolgok lényegéről, mint sokaknak, akiknek mesterségük.

Akik élünk, mutatni akarunk valamit a többi embereknek. Benne ez csak csökevényesen volt meg. A világnak csak köztevékenységét tárta elé. Lelke szépségét és esztétikai voltát kevésnek mutatta. Ezért is halt meg. Reflektáló, finom elme, akiben nincs meg a mutatni akarás szenvedélye, csak kettő között választhat: szerzetesség vagy öngyilkosság között. És akinek nincs túlvilági hite, csak az utóbbit választhatja. Amíg volt hite, az előbbit választotta, de nagyon is előkelő lélek volt ahhoz, hogy hit nélkül is ott maradjon.

Köztevékenységének utolsó két éve szociálpolitikai. Igazi talaja, ahol gyökerét mélyen a földbe eresztette, ahol tele volt szép reformok álmaival, ha majdan vezető helyre kerül, a közoktatás lett volna, ahol is élete javát töltötte és az egész tanszemélyzet igaz és nagy szeretete, sőt reménye vette körül. De a rövid idő, amit a szociálpolitikában töltött el, sem maradt emlékek nélkül. Az egyetemi diákmenza alapítása és a nagy háborús népkonyha felállításának előkészítése, szervezése az ő érdeme. Emellett naponként százával intézte el a szakmájába tartozó szegény fővárosi lakók ügyét. Több nyomort a maga meztelen sivárságában kevés ember látott naponként, mint ő és ő Dostojewsky-lélekkel velük fázt, éhezett és szenvedett.

Hű barát, mások gyengéit elnéző, nemes, az igazságért lelkesülő, a szépet megélve megértő, finom analitikus elme, a korhoz nem. vágó szerény, halkhangú lírai egyéniség, emellett bátor és tiszta jellem szállt benne sírba.

Barátai és a szegények, akikkel jót tett s ilyenek nagyon sokan vannak, meg fogják őrizni kópírámisnál maradandóbban emlékét.

Varjas Sándor.

A vallás magánügy.

Olvasóink talán még emlékeznek reá, hogy az *Új Nemzedék* című hetilap azzal rágalmazta meg a *Huszdik Század*-ot, hogy a radikális demokrácia kalózlöbögője alatt voltaképp csak a feudalizmust támadja, de az uzoratókét kíméli, sőt támogatja. Erre szemlénk múlt számában a támadás jelentőségéhez arányban nem álló részletességgel igazoltuk, hogy szemlénk fennállása óta épp úgy támadja a bankkapitalizmus visszaéléseit, mint a feudalizmust. Sőt kimutattuk azt is, hogy a pénzügyi garázdálkodásai folyamán pellengérré állítottuk a Milotay úr

főmunkatársának és szellemi irányítójának Jellinek Henrik úrnak a Közúti Vasútnál elkövetett példátlan üzelmeit.

Milotay úr erre a megállapításra most takarodót fű és száználmasan dadog. Ez érthető is. Egy antiszemita, sovén bankölő loagnak felette kellemetlen az uzsorakapitalizmus egyik hírhedt képviselőjével egy húron pendülni. De Milotay úr mégis tesz egy utolsó mentési kísérletet. Azt mondja, hogy a Milotay-Jellinek-szövetség ugyan tényleg létezik, de „*ami... Jellinek Henrik és a Közúti Vasút viszonyát illeti, az Jellinek Henrik magánügye, amelybe mi nem avatkozunk bele*”.

Ez jó vicc. A feudalizmus Biharban, minden apró-cseprő zsidó földvásárlása, minden neki nem tetsző politikus és publicista *közügy*, de Jellinek úr és hírhedt közúti manipulációja — *magánügy*.

Lám, lám ez a Milotay István mégsem az az analfabéta, aminőnek intellektüel körökben ismerik. Ez egy szorgalmas, tanulékony, művelődő fiatalember! Íme, megtanulta a szocialista elmélet régi tételét: *a vallás magánügy!* És ezt az elvet most elmésen alkalmazza elvtársára: Jellinek Henrikre. Így lesz a Jellinek Henrik közúti gseftjéből kuruc Milotay úr vallása!

KÖNYVISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Küzdelem a fiatalkorúak kriminalitása ellen. (*Vámbéry Rusztem: A fiatalkorúak bírósága a háború alatt és a háború után. Budapest: Jogállam Könyvtára, 1917. 90 lap. Ara 5 K.*)

A virágisten, Mahadó — midőn utoljára Goethe regélt róla —, hetedszer jött le a földre megnézni, vájjon hogyan élnek az emberek az egekben készült törvények alatt. Még ritkábban szánja rá magát azonban a törvényhozó arra, hogy az olympusi magaslatokból leszállva, saját szemével nézze meg, mivé is váltak az általa készített szabályok, megfelel-e vajjon megvalósításuk a kitűzött céloknak s esetleg minő újabb törvényhozási intézkedésre volna szükség. Ilyen, a holt törvény tételekből a megvalósított intézményekbe való lebecsátkozás Vámbérynek a fiatalkorúak bíróságáról szóló tanulmánya.

Magának az intézménynek, a fiatalkorúak bíróságának, különleges kezelésének elméleti alapgondolata, mint a kriminológia legértékesebb eredménye, ma már majdnem vitán felül áll. Kétségtelenül elismert igazság, hogy a büntettek között korra való tekintettel gyökeres különbséget kell tennünk és a fiatalkorúakkal, a gyermekekkel szemben a megtorlás helyébe a javításnak, a generálprevenció helyébe a speciálprevenciónak kell lépnie. A magyar jogfejlődés ez igazságot a büntetőnovellában (Bn. 1908: XXXVI. te.) és a fiatalkorúak bíróságáról szóló törvényben (Fb. 1913: VII. te.) teljes elismerésben részesítette és a különbséget mind az eljárás módjában, mind az anyagi jogi intézkedésekben kifejezésre juttatja. E rendelkezések ismeretét feltételezve kísérvük el a tudós szerzőt- körútjában, ahol azt nézi, hogyan is festenek ezek a valóságban.

Az bizonyos, hogy a fiatalkorúak kriminalitása ijesztően növekedik és emelkedése arányszámaiban messze meghaladja a kriminalitás általános növekedésének ma még csak hozzávetőleg megállapítható arányát. Hogyan működik eszerint a Bn. és Fb. megteremtette apparátus, különösen a háborús viszonyok hatása alatti

A Fb.-nek a bűnvádi perrendtartással való egybeolvasztása a Bn. révén a fiatalkorúak megelőző és a felnőttek büntetőjogának oly keveredését idézte elő, amely a büntető bírónak gondolkodásában is jelentkezik általában s nem tudván egyszer szigorú büntető bíró, másszor jóságos atya lenni, rendszerint a dorgálás enyhe útját választja. Ha tehát a törvényhozó a 16—18 éves jasszal szemben az eljárás büntetőjogi jellegét akarja hang-

súlyozni, úgy ez egybekeverés helyett oly szabályra van szükség, melynek értelmében indokolt esetben a fiatalkorúak bírója a tizenötödik évét betöltött fiatalkorú ügyét az ügyész indítványára a rendes hatáskörű bírósághoz tehesse át.

A bíróság eljárásában aggályos általában az, hogy a nyilvánosságot nem zárják ki elég gyakran, továbbá a bíróság egyes bírósági jellege nem domborodik ki eléggé, mert a bíró mellett a kir. ügyész és a pártfogótisztviselő is helyet foglalván, a legnagyobb előny, a fiatalkorúval való közvetlen érintkezés, majdnem lehetetlen. A bírák kiválasztása is csak részben volt szerencsés, amiről szerző a tárgyalások látogatása alkalmából elégszer meggyőződött. Igaz viszont, hogy munkával túl vannak terhelve és például Budapesten egy bíróra a múlt évben ezernél több ügy esett, ami csak akkormunkát tesz lehetővé.

A Fb. intézményének egyik sarkköve, a pártfogó sem áll azon a színvonalon, amelyet az eljárás sikere megkövetelne. Munkájának értékességét lehetetlenné teszi az, hogy egy-egy pártfogótisztviselőnek körülbelül ötszáz környezettanulmányt kell elvégezni. A pártfogótisztviselőt különben is nem a bíró, hanem a felügyelőség rendeli ki és a pártfogó ez utóbbinak referál. Nincs meg tehát a bíró, pártfogó tisztviselő és fiatalkorú között az a közvetlen összeköttetés, amely a nevelőmunkának feltétele. Ezen csiak úgy lehetne segíteni, ba a pártfogókat a fiatalkorúak egy bírójának rendelnék alá, továbbá szolgálati pragmatikát adva nekik, a mai 400—1200 K között váltakozó díjazást fizetéssé emelnék.

Ugyancsak nem felel meg az intézmény intencióinak az eljárás menete, Eltekintve attól a helytelen intézkedéstől, hogy Budapesten a törvény értelmében a fiatalkora bizonyos kihágásai esetén a dunai kapitányság jár el, külön kiemelő hiba, hogy az egyéb bűncselekményekkel terhelt fiatalkorúra vonatkozólag is, minden specializáció nélkül a főkapitányság bünygyi osztálya készíti elő a nyomozást. Ez főként azért helytelen, mert a fiatalkorú rendszerint a kerületi kapitányságokon felnőt büntetettek és prostituáltak társaságában tölti az éjszakát. Különben is a rendőrségi nyomozás ez esetekben hiányos, nem terjeszkedik ki a fiatalkorúak környezetének és pszichéjének tanulmányozására és kívánatos volna, hogy a fiatalkorúak ügyeiben a nyomozást a fiatalkorúaknak a főkapitányságnál székelő néhány bírója intézze, pártfogótisztviselők segítségével.

Az esetek egyéniesítésének, a legfőbb követelménynek szerző alig találta nyomát. Ennek fő oka abban rejlik, hogy a bírák túl vannak halmozva munkával. Ami pedig a bíró közvetlen megfigyelését pótolhatná, a környezettanulmány, a pártfogótisztviselő kiképzetlensége és túlterheltsége folytán értéktelen.

Mindazonáltal beismerendő, hogy a bíró legnagyobb tökéletessége is tehetetlenül áll bizonyos esetek ellenében. Vannak ugyanis a fiatalkorúak kriminalitásának olyan társadalmi és biológiai tényezői, amelyekkel szemben a bírónak csak a csendes rezignáció marad meg. Reménytelennek kell tekinteni mindazokat

az eseteket, amelyeknek etiológiája kizárólag a szociális probléma torkollik. A mezítlás iskolakerülő részére a cipő és könyv, a gümőkóros csavargó részére az évekig tartó szanatóriumi kezelés volna az egyetlen intézkedés.

Gátolja viszont a bírói intézkedések sikerét az intézmények hiánya. Az állami gyermekmenhely, mint az erkölcsileg veszélyeztetett vagy züllésnek indult fiatalokú törvényszerinti menedéke, komolyan nem is számítható nevelő- és erkölcsi gondozó-intézetnek. A nevelőszülőkhöz való kihelyezés pedig, minthogy 10—15 koronát fizetnek a gyermekért — olyan helyre viszi a gyermeket, ahol arra a 10—15 koronára és a munkájára van főként szükség. Ez az ítélet nem szerzőnek pesszimiztikus nézete, hiszen maga a budapesti menhely jelenti, hogy a gyermekek a nevelőszülőknél csak még gyorsabban züllöttek el, s mintegy állami gondozásban csavargókká lettek. Íme az az intézet, amely a Fb. értelmében a fiatalokrák nevelési központja!

Ugyancsak a bírói intézkedések sikerének gátja, hogy alig lévén olyan otthon, ahol a fiatalokú a szükséges esetekben az előzetes eljárás alatt is elhelyezhető legyen, legtöbnyire a törvényszéki fogházba kerülnek „örizet” alá, ami semmiben sem különbözik a vizsgálati fogságtól. A patronázsothtonok viszont kicsinyek és alkalmatlanok.

A legfontosabb kérdés mégis a javító nevelés. Minthogy a bíróság — belátván, hogy ez a Fb. megelőző rendszerének gerince — mind gyakrabban alkalmazza a fogházbüntetetés helyett, ennél fogva annál inkább érezhető a javító intézetek kis befogadóképessége. Jelenleg alig lehet ítéletet mondani róluk, mert a tanító- és nevelőszemélyzet nagy része hadbavonult és az intézetek egy részét katonai célokra foglalták le. Az igazságügy-minisztérium reformjavaslatai különben sejtetik, hogy a javító-intézetekben uralkodó állapotokat hivatalos körökben sem tartják valami rózsásnak, A munkamegkedveltetés lévén mégis a nevelésnek fő célja, hiba, hogy túlnyomóan mezőgazdasági munkát tanítanak, holott a falusi származású fiúk száma a városiakkal legalább is egyenlő lévén; kívánatos volna, hogy előbbieket ne tereljük mesterségesen az ipari középpontokba.

Legkevesebb kifogás tehető a leány javítóintézetek munkaviszonyai és személyzete ellen. Viszont a nevelés sikerének akadálya, hogy a prostituáltakból alig lehet varrástanítással, rábeszéléssel, imádkoztatással jámbor munkásnőket nevelni. A javító-intézetektől nem lehet a prostitúció kérdésének megoldását várni és ezért a büntetett leánynövendékek nevelésének egyik feltétele volna e holt súlyt a javítóintézetekből kirekeszteni.

Nem felel meg céljainak a patronázs sem, mint a próbára bocsátottak, kísérletileg kihelyezettek, feltételes szabadságra bocsátottak és felügyelet alá helyezettek ellenőrzésének és támogatásának társadalmi intézménye.

Az „egyletesdik” működésének gyakorlati hiányai azt a komoly megfontolást keltik, hogy nem volna-e jobb az állami

költségvetésben patronázs címen szereplő 875.000 koronát kétháromszáz állami pártfogó tisztességes díjazására fordítani?

A fő tanulság mégis az, hogy ma a fiatalok kriminalitása elleni küzdelem későn kezdődik, akkor, amikor eredményei már a fiataloknál jelentkeznek, holott ennek megelőzésére oly gyermekvédelmi törvény volna szükséges, amely a gyermek és fiatalok családi és társadalmi életét minden vonatkozásban szabályozza, tehát úgy a magánjogi, mint a közjogi és közigazgatási jogi rendelkezéseket is felölelné. Alap gondolatában és szerkezetében az a koncepció, amelyet a Bn. és a Fb. megvalósítani igyekszik, életre való és egészséges. Csupán jobban kell összpontosítani az intézményeket a bírónak, mint központnak kezében.

Ezek az eredmények mind, valójában — szerény nézetem szerint — arról tanúskodnak, hogy a tervek tisztességes kiviteléhez szükséges anyagi eszköz, a *nervus rerum gerendarum*, hiányzik. Mert nemcsak a kriminalitásnak majdnem kizárólagos forrása a nyomor, hanem az intézmények hiányainak is fő oka a szükséges pénznek hiánya. Már pedig édeskeveset ér a törvény, ha jó végrehajtásának eszközei hiányoznak. Sokkal jobb, ha fordítva áll a dolog: jó intézmények vannak törvény nélkül.

Aki ezt a munkát olvassa, annak nemcsak a tárgya felett uralkodó tudósnak biztos nyugalma tűnik fel, hanem az a forma is, amelyekbe a gondolatok öntve vannak, a szellemes észrevételek sora, amelyek a száraz felsorolásokat élénkítik.

Azon az előadáson, amelyen Vámbéry professzor e könyv tartalmának nagy részét felolvasta, a hallgatóság soraiban könnyen fel lehetett ismerni a patronázs, a felügyelőség, a belügyminisztérium meg a többi érdekelt tagjait, mert ahogy az előadó róluk szólott, azonnal — felszisszentek. A felolvasás bevégezte után mégis hallottam, amint egyik feltűnő sokat közbeszóla oda szólt a mellette ülőnek: „Mindnyájan kikaptunk, de megérdemeljük, Vámbérynek igaza van!”

Azt hiszem, hogy az elismerésnek ez a módja a legnagyobb dicséret. Mert aki tiszta elméleti kérdéseket ismert, annak a tetszés elnyerésében nem igen állja útját a gyakorlati emberek különböző érdeke. Aki meg a gyakorlati intézményeket a „csak dicséret illet meg, nem bírálát” devizájával tárgyalja, az kikerüli az esetleges nemtetszés akadályait. Csak annál, aki az elméletadta nézőpontokból, *sine ira et studio* veszi boncolókése alá a gyakorlati alakulatokat, csak annál értékes — mint szavai igazságának hatása — a felzúgó tetszés.

Bárd József.

A pártélet reformjához. (*Szirtes Artúr: Gazdaságpolitikai pártok fejlődése. Adatok a politikai pártok lélektanához. Budapest: Táltos, 1917. 98 l. Ára d K.*)

A kis könyv kevésbé párttörténeti és pártlélektani kísérlet, mint inkább elméleti, gyakorlati s főleg irodalomtörténeti érvek sorakoztatása a gazdasági rétegek politikai szervezkedése mellett, melyet szerző a jövő pártélet alaptípusának tart: „A termelő

országok modern politikai fejlődésének természetes útja, hogy a régi ideologikus alapokon épült, programjuk általánosságában ma már egyáltalán ki nem elégítő pártkeretek teljesen felbomljanak és helyet engedjenek a népesség gazdasági életének, foglalkozási tagozódásának, megélhetési és boldogulási problémáinak megfelelő új politikai alakulásoknak” (34.). Ez az alapkövetelmény, mely különböző formulázásban sűrűn visszatér szerző többnyire eleven és érdekes fejtegetéseiben.

Az ideologikus pártrendszerek bajai legkirívóbban a román típusban jelentkeznek. Az egészséges gazdaságpolitikai fejlődés csirái a német típusban találhatók fel. Egészen külön helyet biztosít szerző elméletében az angol-szász típusnak és különösen az angol *kétpártrendszernek*, mely ugyan ideologikus alapokon nyugszik, de amely a fejlődést mégis biztosítani képes. Vannak tehát szerző nézete szerint pusztulásra ítélt ideologikus pártok, vannak fejlődésben lévő gazdasági pártok s van egy egészen speciális angol típus, mely nagyban és egészben jól képes betölteni hivatását. Ha ez csakugyan így van, akkor itt egy rendkívül fontos problémával állunk szemben s szerző főfeladata volna megmagyarázni, hogy miért életképtelenek általában az ideologikus pártok s miért életképes az angol pártrendszer, mely mindenha mintaképe volt az ideologikus pártoknak. Ezt a talányt annál inkább pontosan kellene megfejteni, mert enélkül alig lehet tudományos megbízhatósággal halálra ítélni az ideologikus pártokat és glorifikálni a gazdasági alapokon nyugvó kezdeményezéseket, miként szerző teszi. Sajnos, ezt a rendkívül fontos feladatot szerző csak érinti, de nem oldja meg. Váltig hangsúlyozza ugyan, hogy az angol pártok voltaképp „csupán *formai* pártok” és „a közvélemény ezeken *kívül*, a szervezett társadalomban alakul ki” s hogy „ez az alkotmányos szervezet meg is felel az angolok külön-szerű karakterének — a higgadt nyugalomnak, a sportszellemnek, az elméletekkel el nem téríthető erős gyakorlati érzéknek —, továbbá az angol alkotmány sajátos fejlődésének”: de ki ne érezné, hogy az ilyen és hasonló megállapítások még távolról sem érintik a probléma lényegét s könnyelműség rájuk ekkora horderejű megkülönböztetéseket alapítani. Ugy értem, hogy itt sokkal mélyebbre kellene menni, sőt maga a szigorú elhatárolás az ideologikus és a gazdasági párt között sem tartható fenn: egy-szerűen a régi, tradicionális pártok ideologikusabb benyomást keltenek, mert kevésbé alakították át őket a jelen reális érdekharcai; viszont az újabb keletű gazdasági pártok is egy csomó ideologikus jellegű követelést tartalmaznak, melyek nélkül politikai pártok el se képzelhetők. Jellemző erre nézve, hogy a világ leggyakorlatibban gazdasági pártja, a szociáldemokrata párt, egyszersemind a legtöbb általános, érzelmi, ideologikus, hogy ne mondjam vallási elemmel dolgozó politikai párt.

Igy nézve a dolgokat, a probléma sokkal szerényebb, de egyben termékenyebb is és röviden így szól: — Hogyan lehetne a régi tradicionális pártokat a modern élet követelményeivel közelebb hozni s másrészt hogyan lehetne életképes, új rétegek parlamenti képviselőtéről gondoskodni? Es erre nézve épp az angol fejlődés nagyon instruktív lehet, ha azt kevésbé dogmatikus szemmel nézzük. Azt látjuk ugyanis, hogy a két nagy történelmi párt egyre nagyobb mértékben kényszerül a gyarapodó demokrácia reális követelményeivel számolni a toryk és whigek szócsatározásai helyett; másrészt új rétegek külön parlamenti csoportokat alkotnak, mint a munkáspárt és az ír nacionalisták. (A nemzetiségi törekvések alapvető és a gazdaságiakat túlhaladó, mert azokat megelőző jelentőségét szerző különben sem képes átlátni, s azokat csak a régi jelszópolitika folytatásának tartja.)

Ha így nélkülözzük is szerző könyvében az alapvetés kielégítő

biztonságát: másrészt örömmel ismerjük el, hogy fontos, érdekes, gyakran helytálló érveket sorakoztat a gazdasági alapokon nyugvó pártszervezkedés fontossága mellett s a mai zavaros és hipokrita pártrendszer — különösen a magyart — olykor nagy meggyőző erővel bírálja. Persze e téren gyakran nyílt ajtókat dönget, míg a tulajdonképeni legnehezebb feladatot nem oldja meg: nem jelöli meg szabatosan azt a határt, ameddig a pártélet gazdasági differenciációjának el kell jutni s nem képes pontosabban meghatározni egy ilyen átalakulás eszközeit. Mert ha bekövetkeznek például szerzőnek javaslata, hogy a kisgazdák mellett a gyár- iparosok és a kis- és középiparosok is külön pártba tömörüljenek: nyilvánvaló, hogy még a legszigorúbb kisebbségi képviselő se volna elég annak megakadályozására, hogy a gyengébb rétegek szava tökéletesen el ne nyomassék, hanem ehhez valami egészen új érdekképviselői elvnek keresztülvitele, a céhrendszer valami modern formája volna szükséges.

Egy ilyen felújult céhrendszernek pedig — miként Szirtes is tisztán látja — nagy politikai és erkölcsi veszedelmei volnának, melyek elhárítására túlságosan gyenge garancia az intellektüeleknek ama erkölcs-pedagógiai munkája, melyet szerző nagy lelkesedéssel ajánl, pláne amidőn egyidejűleg az intellektuális foglalkozások embereit is külön gazdaság-politikai szervezetekbe tömörítene.

Ilyen és hasonló nehézségeket szerző az a hajlandósága idéző elő — ami különben a modern irodalmat általában jellemzi —, hogy az osztályharc szempontjait túlbecsüli, az alapvető érdekközösségeket pedig indokolatlanul lebecsüli. (A klasszikus gazdasági és politikai irodalom tudvalevőleg épp az ellenkező végletbe esett.) Neki a társadalom minden egyes gazdasági csoportja a többivel ellentétes érdekű s a *bellum omnium contra omnes* állapotában csak a végső gazdaságpolitikai atomizálás lehet a küzdő érdekeknek egyetlen adekvát politikai szervezési formája. Ezzel szemben a lenézett ideológiai erőknek mi sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítunk s azt hisszük, hogy azok a *gazdasági érdekek meg hamistása nélkül* is alkalmas jegecesedési központul szolgálhatnak a társadalom valóban alapvető konzerváló és fejlődési törekvései számára. Persze ez a feladat a jelenlegi pártkeretekben többé sehol sem intézhető el és az új pártkeretek ideológiai nem szabad, hogy ellentétbe jussanak a kereteikbe tömörültek alapvető gazdasági törekvéseivel. Másrészt rendkívül óhajtott, hogy minden speciális gazdasági érdek megfelelő érdekképviselőre találjon, mely a hozzá legközelebb álló országos párt útján érvényesülhet, avagy a meglévő pártok *ligaszerű ad hoc tömörüléseiben*. (Egy újabb szempont, melynek nagy fejlődési fontosságával szerző nem kellőképp foglalkozik.) Természetesen a probléma, melyet felvetett, sokkal nagyobb és bonyolultabb, semhogy szerző alig száz oldalon végleges vagy teljesen megnyugtató megoldásokra juthatna. Bizonyára nem is ez volt a célja, hanem az, hogy ráterelje közéletünk figyelmét olyan fontos kérdésekre, melyekről a napi politika kicsinyes marakodásai közben könnyen elfeledkezünk. Ezt a szép célt szerző el is érte: sok új szempontot vet fel, melyeket széleskörű olvasottsággal, jó gyakorlati érzékkel s nemes erkölcsi hittel tárgyal. Melegen óhajtuk, hogy könyvét sokan olvassák és sok termékeny vita fűződjék hozzá.

Jászi Oszkár.

Egy filozófiai népszerűsítő. (Enyvvári Jenő: *Philosophiai szótár. Budapest: Franklin-Társulat, 1918. 173 l. Ara 3-20 K.*)

Filozófiai szótárakat kezdőknek szoktunk ajánlani, úgy amint idegennyelvű szótárt annak a kezébe adunk, aki nem ismeri azt a nyelvet. De amint egy nyelv szótára sokféle tekintetben újat mond annak is, aki bent él ebben a nyelvben, a filozófiai szótár is több, mint tájékoztató a kezdők számára: arra kényszerít, hogy minden filozófiai fogalmat pontos meghatározás tárgyává tegyünk — olyan munkára, amelyre különben nem igen vállalkoznánk. Magától értetődik, hogy a két feladat lényegesen különbözik egymástól: más jelent a filozófiai alapfogalmakat mindenki számára hozzáférhetőkké tenni és más azokat szigorú logikai normák szerint, egységes szempontok alapján definiálni. A két feladatot összeegyeztetni nagyon nehéz és hálátlan feladat, Enyvvári Jenő azonban igen szerencsésen oldotta meg. Sikerült szótárát elejétől végig tudományos filozófiai színvonalon tartani és emellett — legalább legtöbbször — a filozófiai irodalomban kevésbé járatosak számára is érthető meghatározásokat adnia.

Ez a szótár előreláthatólag sok kézen fog megfordulni és ezért különösen kell örülni annak, hogy Enyvvári írta meg, aki nem eklektikus és komplikáló anyaggyűjtésre, hanem egy filozófiai álláspont érvényesítésére törekedett. Szótárával is azt a célt szolgálja, amit régebben megjelent önálló dolgozataival: Husserl fenomenológiai tanításainak terjesztését és továbbfejlesztését. Álláspontjának ez a határozottsága egységet, keménységet és szint ad a szótárnak. De mint minden szempont, úgy a fenomenológia is csak egy szempontból nézi a dolgokat és ha másban nem, a tárgy kiválasztásban — egyoldalúságot visz bele a munkába. A tárgy kiválasztás vezető intenciója Enyvvári szótárában a logikai és ismeretelméleti alapfogalmak tisztázása s ezt nem tudom eléggé helyeselni. Igaz, hogy etikai és esztétikai, történetfilozófiai fogalmakat aránytalanul röviden tárgyal, s hogy meghatározásai itt nem is mindig adekvátok (pl. a komikum fogalmáé), de a filozófiai alapvetés szempontjából amazok sokkal fontosabbak.

Enyvvári minden fontosabb fogalom magyarázatához irodalmi tájékoztatást is csatolt, amelynek szokatlan alapossága és gondossága mellett csak az az egy hibája van talán, hogy nagyon is teljes, értéktelen és jelentéktelen munkákat is felölel. Nagyon helyes, hogy Enyvvári a magyaryelvű irodalmat, ahol alkalmá nyílik rá, mindenütt megemlíti. (A rendszer fogalmánál Zalai alapvető fontosságú dolgozatát kellett volna idézni.) Magától értetődik, hogy ez az irodalmi tájékoztatás nem teljesen objektív, de bizonyos, hogy a legteljesebb és a legmegbízhatóbb, amelyhez magyar olvasó hozzájuthat.

Nem hinném, hogy egy filozófiai szótár sokat lendíthetne filozófiai kultúránk vagy inkább filozófiai kulturátlanságunk szomorú állapotán. De ha sikerül azt a sötét, fojtó ködöt, amelybe nálunk a „józan ész” a filozófiai fogalmak értelmét borította, csak részben is eloszlatnia, már ezzel is sokat tett egy eljövendő filozófiai kultúra érdekében. S azt hiszem, hogy Enyvvári kitűnő kis munkája ilyen értelemben sokat használhat,

Fogarasi Béla.

KÖNYVSZEMLE

Az Egészség tuberkulózis-száma és népegészségügyi száma.

A tuberkulózis elleni küzdelem szolgálatában áll az Országos Közegészségi Egyesület *Egészség* című folyóiratának nemrég megjelent 8—9. füzeté, mint tuberkulózis-szám. E néppusztító betegség nagy elterjedettsége hozza magával azt, hogy a leküzdésére irányuló minden intézkedés még ha az valamennyi keresztülvihető volna is es keresztülvitele tényleg meg is történék — elégtelen, ha az intézkedések célja a nép legszélesebb rétegeiben nem talál megértésre es támogatásra. Ezt a megértést igyekszik elérni es lehető széles korok támogatását az ügynek megnyerni az O. K. E. ebben a füzetben, mely a kérdést lehetőleg minden oldalról megvilágítja es megmutatja az egyénre, a társadalomra, az államra, a törvényhatóságra, a katonaságra háramló feladatok tömeget. Az egyes cikkek írói: Korányi Sándor báró, Parassin József Hollós József, Okolicsányi-Kuthy Dezső, Scharl Pál, Barabás Zoltán Marberger Sándor, Ország Oszkár, Kentzler Gyula, Pekanovich István, Lorant Lipót, mindmeggannyi szaktekintély a tuberkulózis terén es azon felül mindegyik más-más oldalról speciális ismerője az e téren mutakozó orvosi, közigazgatási, szociális stb. problémáknak. Ha a füzet, melynek minél nagyobb elterjedése kívánatos, eléri azt a felvilágosító célt, melyet a szerkesztői maguk elé tűztek, úgy jelentős lépés történik vele a legveszedelmesebb népbetegség leküzdése érdekében.

A *Minisztériumot az egészségnek* jelszóval megjelent 10—11. füzet a népegészségi országos nagygyűlés alkalmából jelent meg es főleg az ezirányú propagandának van szánva. Első cikkét: *Egészségügyi minisztériumok* (Adatok a közegészségügyi közművelődés történetéhez) címen Kemény Ferenc realiskolai igazgató írta es összehasonlító áttekintését nyújtja benne a magyarországi, ausztriai es németországi közegészségi es népjóléti kormányzati reformtörekvéseknek, mely oda konkludál, hogy „*az illetékes körök, a szak- és napsajtó, szóval az egész közvélemény nálunk es szövetségeseinknél szinte egyértelműen állást foglalt egy a közegészségügy sávara alkotandó, orvosi vezetés es, igazgatás alatt álló független es önálló állami szerv mellett*”. — Temesváry Rezső egyetemi magántanár a közegészségi közigazgatás szükséges reformjáról ír, majd részletezi az orvosképzésre, a fertőző betegségek elleni küzdelemre a bábakérdésre, az anya- es csecsemővédelemre, gyermekvédelemre es munkásbiztosításra háruló feladatokat, melyek eredményes megoldása csak külön *közegészségügyi* vagy *közegészségi es népjóléti minisztérium* létesítésével lehetséges. — Steinkogler János hosszú listáját közli azoknak az ügyköröknek, melyek a belügyi, kereskedelemügyi, földművelésügyi, vallás- es közoktatásügyi, igazságügyi es honvédelmi minisztériumokból volnának átveendő a közegészségügyi minisztérium hatáskörébe. Az ügykörök e nagy sokasága a kevésbbé tájékozottat is kell hogy meggyőzze e külön kormány szerv szükségességéről. — Marberger Sándor *Magasabb szempontok a közegészségügyi minisztérium érdekében* címen különösen a közegészségügynek, mint a legtágabb értelemben vett népjólét főtényezőjének jelen-

tőségét domborítja ki és ennek eminens politikai fontosságára utal. Alapgondolata: „hogyan ebben az országban minden embernek meglegyen a lehetősége arra, hogy egészségesen és emberhez méltóan éljen”. — Végül Goldzieher Miksa egyetemi magántanár *Mi legyen a közegészségügyi reform első lépése* kérdésre abban adja meg a feleletet: közegészségügyi minisztérium vagy közegészségi és népjóléti minisztérium létesítése külön közegészségügyi főosztállyal és pedig orvos-szakember vezetése alatt. (L.)

Gabrys, J.: Le Probleme des nationalités et la paix durable. Lausanne: Librairie centrale des nationalités, 1917. 185 I.

Szerző, aki a *l'Union des Nationalités* titkára, könyvében elemzi a nemzetiség fogalmát, a nemzetiség és az állam egymáshoz való viszonyát s behatóan fejtegeti a nemzetiségi problémák megoldásának módjait, különös tekintettel a történelmi adottságokra. Az utolsó rész Európa jövő szervezeteivel foglalkozik, majd 20 cikkelyben kodifikálni törekszik egy *Constitution mondiale* tervét. A könyv, mely Wilson elnöknek van ajánlva, az ő szellemétől van áthatva. A háborúnak egy *Société des nations* megszervezésében kell végződnie, mely az összes nemzetek és nemzetiségek jogviszonyait szabályozná és egy közös végrehajtószerv oltalma alá helyezné. Egy függelék szöszterinti fordításban adja Wilson elnöknek 1917 január 24-iki üzenetét s több európai államférfiú válaszát.

Hanslik, Erwin: Die Menschheit in 30 Weltbildern. Wien: Institut für Kulturforschung, 1917. Ara i K.

80 pompás térképen és hozzáírt szövegben megrajzolja új világlátását, melyet hivatottnak érez arra, hogy boldogabb és megértőbb emberiségnek lelkiismeretét ébressze olvasóiban. A sovén elfogultságot ostromolja minden szavával, amikor a Földről, az emberiségről, a történelemtől alkotott maradi, herodotoszi fel fogásunkat tarthatatlannak bizonyítja.

Az óvilágot kulturális, embertani és növényzeti szempontból a Pamír felföld osztja három részre: nyugatra tőle van Európa, melyhez Elő-Azsia és Észak-Afrika is odaszámít, aztán Kelet- és Dél-Azsia a másik két rész. A három részben más-más emberiség fejlődött ki azokban az oázisokban, melyek szűkre szabott határraikkal lehetővé tették, hogy az ember megküzdjön a Földdel, urává legyen és kultúrát teremtsen. A világ többi részében ősi állapotában él tovább az ember, aki csupán testileg ember, de szellemileg még nem lett az emberiség részesévé. Legalább 50.000 év kellett az ember történetéhez és az emberiségé még csak 5000 év. A térképen a fekete szín tengerében szigetekként jelenik meg a kultúrát jelentő fehér folt. A trópusi és a sarki tájak eddig útjába álltak a kultúra terjedésének, mert a fehér ember szervezettel tehetetlen ezeknek a klímájában, óriási munka vár még az emberiségre, hogy az ősembereket is részesévé tegye az emberiségnek. Azért ezeket se nézzük le, mert az ősember is a legtökéletesebb valami, ami az adott viszonyok között fejlődhetett. Nekünk szerencsénk volt, hogy a Nilus és Mezopotámia oázisaiban az emberiség bölcsője ringásnak indulhatott.

Az utolsó 12 kép a világtörténelem nagy körvonalait rajzolja meg, mindenütt kiemelve azokat a mozzanatokot, melyek végzet-szerűleg határozták meg az eseményeket. Például a görögök jelentősége, hogy az emberiségnek útját nyugat felé megnyitották. „A gyönyörűség, az öntudat, a büszkeség, mely ebből a feladatából sarjadt, fűti ennek a kis népnek tetteit és elérhetetlen magas-

ságba emeli.” Vagy Róma! Az augusztusi és krisztusi egységgel azt a megrázó küzdelmet oldotta meg, melyet a hegyek és tengerek ellen folytatunk, melyek az emberek lelkét, a népek testét egymástól elkülönítik.

Es ahogy az oázisok a születésnek, úgy a tengerek az újjászületésnek bölcsői. Sem Kelet-Azsiának, sem Indiának kultúrnépe nem haladhat, nem születhet újjá, mert kontinentalitása elzárja a tengertől. Ugyanez Európa keletének is a problémája. A Nyugat népei peremhelyzetüknél fogva legelőször születhettek újjá, tengerjárókká lettek és a németek mostani küzdelme a tenger szabadságáért szintén az újjászületésért támadt harc. Ahogy a mostani háború az emberiség fejlődési elveiben hordja csiráit, úgy új állameszmének forrásává lesz, mint fejlődésünknek egyik mozzanata. A Nyugat nemzeti állameszméjének, bármilyen mélyen gyökerezik, el kell érnie az orientális állameszmének magaslatát, melyen az arabok állottak, mikor birodalmukban az emberiségnek nyelvben és vallásban egységes államát, teremtették meg. A Nyugat államai nem értik Ázsiát, kolonizálásával olyan munkába fogtak, mely elsöpri eszmevilágukat, Kelet-Azsia és India ébredése a nemzeti eszmét olyan babonának fogja bemutatni, hogy jövőnket a differenciálódás helyett csak az emberiséggé való integrálásban fogjuk keresni. Mert most „minden embernek a kedélye komor, mert a világról alkotott tudása éles ellentétben áll világerzésével”. Sovén rövidlátás helyett az emberiségbe vetett hit a jövőnk csillaga.

Szerényi Nándor.

Marberger Sándor: Hogyan védekezünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen? A tüdőbaj otthoni, szanatóriumszerű gyógykezelésének módja. Budapest: Athenaeum, 1917. Ara 3,20 K.

Kétségtelen, hogy a felvilágosításnak a népbetegségek leküzdésében elsőrangú szerepe van, különösen nálunk, ahol írással és szóval kell valahogyan pótolni azt a könnyelmű és bűnös mulasztást, amelyet iskola és hatóság állandóan elkövet. A lefolyt népegészségügyi kongresszus élénken rávilágított e téren való szegényletes elmaradottságunkra és számos előadó jelölte meg a szegénységet és tudatlanságot, mint a népbetegségek legfőbb okozóját. Akik még tovább mentek az okok kutatásában — és szerencsére már ilyenek is akadtak, ha mindjárt a kongresszus nem orvostagjai között — azok egyenesen a magyarországi antidemokratikus berendezkedést és a latifundiumrendszert bélyegezték meg a szegénység és tudatlanság fenntartásával. Mert mi más a tüdővész ma már, mikor a legpontosabban ismerjük a betegség okozóját, terjedési útjait, a védekezés módjait és eszközeit, mint függvénye mindazoknak a káros társadalmi berendezkedéseknek, amelyek e betegség kiirtásának ellene dolgoznak? A világháború a legélesebb világításban állította eléink azt a tényt, hogy a rettegett hevenyfertőző betegségek leküzdésében az elméleti orvostudomány tervszerű és szigorú gyakorlati alkalmazása valóságos csodákat művelt s például a két legveszedelmesebb ellenség: a kolera és a kiütéses tifusz ma már végleg legyőzöttnek tekinthető. Miért hogy az emberiséget évről-évre tizedelő, alattomos és gyalázatos betegség: a tüdővész még mindig uralkodik fölöttünk?

Marberger Sándor könyvében, de minden komoly munkában, mely a tüdővész leküzdésének tárgyalásánál nemcsak a felszínen mozog, hanem az okok fűrkészésére leszáll, ott találjuk beteg társadalmunk minden jellegzetességét: a dolgozók kiuzsorázását s a velejáró hiányos táplálkozást, az agyondolgoztatást, a zsúfolt, egészségtelen lakásokat, a közegészségügy elhanyagoltságát, az alkoholt, a rossz iskolákat és mesterséges tudatlanságot... szóval

mindazt a hatalmas akadályt, melyek külön-külön is a tüdővész kiirtásának útjába állanak. Mit tehet ezek ellen az orvos és a nálunk különben is szégyenletesen elmaradott orvosi közigazgatás? Ha a tudomány megállapításainak érvényt szerezhetne, úgy a fertőző tüdővétszést izolálná, a már fertőzötteket specifikus kezeléssel, napfényel, jó levegővel, bőséges táplálkozással meggyógyítaná, a hajlamosítottakat egészséges életmóddal megedzené és egy emberöltő alatt a tüdővétszt tökéletesen kiirthatná. A mai viszonyok mellett az egyetlen, amit hivatása magaslatán álló orvos megtehet: a felvilágosítás.

Marberger könyve a legjobb, amit a magyar irodalom, eddigelé e téren termelt. Az orvostudomány megállapításával, a szociológus módszerével s egy humánus ember veleérzésével megírt, szinte megbecsülhetetlen értékű s emellett mindenki által könnyen megérthető könyvvel ajándékozta meg a magyar közönséget és pedig nemcsak a tüdővétszeseket, akiknek saját és környezetük érdekében is *kötelességük* ezt a könyvet áttanulmányozni, de minden egészségest is, akik e könyvből kitűnően megtanulhatják, hogyan kell élniök, hogy az adott viszonyok között is tüdővétszesekké ne váljanak. A könyv rövid idő alatt második kiadást ért meg. Ez a legjobb bírálat a közönség részéről. *Hollós József.*

Milhaud, Edgar: Du droit de la force a la force du droit. Geneve: Atar, 1915. 128 l.

Ez a kötet Milhaud két előadását tartalmazza, melyeket a genfi egyetem aulájában tartott. Az egyik előadás a francia tradíciókat mutatja be, mint a nemzetközi jog örét, mellyel szemben a német hatalmi elméleteket ismerteti. Bővebben foglalkozik a nemzetközi döntőbíróóság tervének előzményeivel és kimutatni törekszik, hogy ezt a tervet Németország megátalkodott ellenállása buktatta meg.

A második előadás az első hágai konferencia után történtekről foglalkozik. Döntőbíróóság útján háromszor mentették meg a világ bökéjét. A kötelező döntőbíróóság gondolata Németország, Ausztria-Magyarország és Törökország ellenállásán dőlt meg. Majd az ily irányú amerikai kezdeményezéseket ismerteti. A mai háború kitörése előtt, kik akarták és kik ellenezték a döntőbíróóságot? Végül az elővendő béke útján megvalósítandó intézményeket tárgyalja: 1. a nemzetközi jog szankcióit; 2. a nemzetközi hadsereg megalkotását; 3. a nemzetközi leszerelést.

Milhaud, Edgar: La Société des Nations. Paris: Grasset, 1917. 268 l.

A könyv 24 cikk gyűjteménye, melyek jórészt a *l'Humanité*-ben jelentek meg. Valamennyi a megalkotandó új államszövetség feltételeivel, szellemével, szervezési elveivel foglalkozik. Gondolatmenete közel jár a Wilsonéhoz, akit, mint a demokratikus haladás vezérét ünnepel. Visszatérő alapeszméje Milhaud lendületes fejtegetéseinek, hogy emez irtózatos vérfürdő morális egyenértéke csak egy olyan „nemzetek társasága” lehet, melyben megvan a kellő erkölcsi komolyság és ha kell az ellenálthatlan hatalom is a világ békéjének biztosítására. Ezzel szemben az azonnali, a minden áron való béke káros és szimplicista formula.

Papp Károly: *A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete. Franklin, 1916.*

Az 1910. évi stockholmi és az 1913. évi torontói geológiai kongresszus programjába vette fel a világ vas-, illetve szénkészleteiről szóló összefoglaló munkák kiadását. A magyar rész kidolgo-

zását Papp vállalta és jelen művében — melynek egyes részei már 1910-ben és 1913-ban a geológiai kongresszus nyomtatványai-ban is megjelentek — a nyilvánosság elé bocsátotta.

A közel 1000 oldalas vastkos kötet aránylag tömören foglalja össze a magyarországi szén- és ércelőfordulásokat. A kongresszusi kiadványt megjelenésekor a bányászok és kohászok, valamint az érdekeltség egyaránt erős kritikában részesítette, mert a vasérc-készlet felbecsülését optimisztikusnak, a szénkészletét ellenben sötétnek találták. A becslések relatív számai a kongresszusi pro-grammpontoktól többé-kevésbé függenek; az összeállítás ugyanis a vasércekre nézve az új kohászati eljárások teljes figyelembe véte-lével a szegény ércekre is kiterjed, ellenben a szénkészletnél olyan kategóriákat állítottak fel, hogy a kevésbé feltárt silány szének bizonyos részei kevésbé vették figyelembe. Papp munkáját országunk közgazdasága szempontjából is értékesnek és alapvető-nek kell elismerni és csak azt sajnálhatjuk, hogy csak évek múltán jelenhetett meg magyarul és így is csak most tudott szélesebb kör-ben figyelmet kelteni.

A magyar vasérctermelés hét vasipari kerületben folyik és a termelt ércnek például 1907-ben 60%-át külföldre vitték és csak a többi kohósították itthon. Az érctermelés 1907-ben 1,6 millió tonna; ennek a nyersvasércnek értéke kereken 11,5 millió korona; a kerek egy millió tonna itthon feldolgozott vas vasgyári értéke nyersvas és öntvény alakjában pedig 36,32 millió korona.

A magyar birodalom vasérctermelése Papp becslései és részben feltárási szerint a következő:

A) feltárt érceken	33,109.850 métertonna
B) reménybeli érceken	78,926.800 métertonna
vasolvasztásra alkalmas összesen	112,036.650 métertonna
C) jelenleg olvasztásra nem alkalmas	32,430.000 métertonna
A + B + C összesen	144,466.650 métertonna

Ezzel ellentétesen az O. M. Bányászati és Kohászati Egylet 1906. évi, a vasérckivitel meggátlására szerkesztett feliratában kere-ken 71 millió tonnára becsülte Magyarország vasérckészletét. Mind-két becslés, ha pesszimista és kedvező alsó és felső határokat ve-zünk tekintetbe, igen sokat jelent, mert élesen rávilágít arra a helytelen iparpolitikára, amely ezt a nemzeti vagyonunkat idő előtt elherdálja. Mai vámrendszerünk túlzott védővámjaival és vasérc-kiviteli engedélyeivel a jövő generációk által sokkal gazdaságosab-ban értékesíthető kincsünket valósággal elpocsékolja.

Az átlagos fogyasztást tekintve, Papp szerint 35 év múlva, valószínűleg azonban közel 35 év alatt fog az ország vasérckéz-lete teljesen kimerülni. Vasércben első helyen áll a szepes-gömöri érchegeység, másodsorban a vajdahunyadi vaskőtelep.

A vasbányászat régi ipara az országnak, de szentet csak 1761-ben kezdtek bányászni. Az 1910. év széntermelése kereken 9 millió tonna, amely 88 millió korona értéket képvisel. Ebből a mennyiségből 7,5 millió tonna barnaszén és csak 1,5 millió tonna a kőszén. Legdúsabb a zsilvölgyi előfordulat évi 1,8 millió tonnával, utána a tatabányai évi 1-6 millió tonna termeléssel.

A magyar birodalomban várható:

A) tényleges szénkészlet	357,958.418 tonna
B) valószínű szénkészlet	1359,749.000 tonna

Összesen 1717,707.418 tonna ásvány-szén, kőszén és barnaszén. Tekintve azt, hogy a kitermelés 1910-től 1914-ig évi 5 millió tonnával növekedett, ez a készlet 65 év alatt kitermelődik. Ebből a becslésből — melyet azonban a szénbányák kissé sötétnek tartanak — kitűnik, hogy a magyar szénkészlet leg-feljebb két emberöltő alatt elfogy.

E megismerés nemzetgazdasági jelentősége szintén igen fontos és a tüzelőanyagban rejlő energia és nemzetvagyon leggazdaságosabb kihasználására kellene, hogy ösztönözzön. A kőszénből és barnaszénből a hátrányos termékekre való feldolgozás útján értékes anyagok vonhatók ki; ezeket az eljárásokat Németországban a mühlheimi szénkísérleti intézet tökéletesíti és fejleszti tovább. Magyarországon egy hasonló, modernül berendezett szénkísérleti állomás véget vethetne a mai jellegzetes rablógazdálkodásnak.

Papp Károly munkájának részletesebb ismertetése — amely főleg a geológus és a bányatechnikus szemszögéből értékesebb — e szemle keretein belül nem térhetünk ki. *Wetzl Károly.*

Szerényi Nándor. Európa csódjé. Miskolc: László és Schiffernyomda, 1917. 114 l.

Szerző kis könyvében úgyszólván az összes problémákat érinti, melyek most Európát foglalkoztatják. Nehéz, komplikált kérdéseket pár sorban intéz el, meglehetősen hézagos olvasmányok alapján, többnyire érzelmi logikáját követve. Nem meglepő tehát, hogy olykor helyes és figyelemreméltó megállapítások mellett, sokkal gyakoribbak a könnyelmű következtetések és általánosítások, amilyen például a következő jóslat:

„A múltakba nézve azt látom, hogy van Európának egy országa, mely a tatárjárás idején tehetetlen volt a mongolokkal szemben, mert nem volt keresztény, ellenálló kultúrája. Aztán őrzője lett a bizantinizmusnak, nincs benne éltető elem, csak formák vannak és a nép babonás szekták százai között nyögi még mindig a tatárhatást. És most jön a megújulás, újabb roham a keletnek a nyugat ellen és megint vértelen: nincs recipiáló képessége és ahogy akkor a mongoláradat előntötte, úgy előnti most a modern sárga veszedelem. Szibériában már hátrál előle, ha látszólag a mongol autonómia támogatásával agresszív is és Ukrajna elvesztése nélkül is látok egy felbomló birodalmat a moralitása hiánya bontja meg — és ez az ország: Oroszország. Ezért ne féljünk a jövődőléstől, mely az orosz földnek nagy jövőt jósol; a földé az lesz, de a népé nem.” (110. l.)

Hasonló elhamarkodottsággal szól be a sárga problémába, a nemzetiségi kérdésbe, vallási és erkölcsi reformokba. Kár, hogy szerző nem koncentrálna magát egy szűkebb munkakörre, melyet alaposabban, pontosabban és termékenyebben művelhetne meg dicséretes tudásszómjával és a nagy összefüggésekre irányított érdeklődésével.

Vágó József: Emlékirat kivitelünk háború utáni megszervezéséről. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1917.

Kétségtelen, hogy valutánk megjavításának egyik leghatékonyabb eszköze kivitelünknek minden rendelkezésére álló módszerrel való fokozása. Ezeket a módokat tárja elénk nagy tárgyismerettel és szakértelemmel, a statisztikai és vámpolitikai adatok egész tárházával Vágó Józsefnek Gyömrei Sándor közreműködésével írt és most megjelent emlékirata.

Az első fejezet valutánk megromlásának okait tárgyalja. A valuta elértéktelenedését maga a háború ténye idézte elő. Az ellenfeleink által fogantatosított blokád azt eredményezte, hogy minden itthon termelt cikket a hadsereg és a lakosság ellátására kellett visszatartanunk, tehát kivitelre alig került valami, viszont külföldi árukhoz csak igen drágán juthattunk, ami a semleges államok valutája utáni lázas keresletet tette szükségessé. A valuta romlásához a belföldi nagy bankjegyforgalom is hozzájárult. Ezek

az okok a háború végével jórészt megszűnnek. De azért háború után közvetlenül nem várható valutajavulás, sőt bizonyos mérvben további elértéktelenedés fog beállani. A tengerentúli nyersanyagok iránt a kereslet óriási lesz. Fizetési mérlegünket rontani fogja továbbá ellenfeleinknek fizetendő, most visszatartott kamat- és osztaléktartozásunk, míg aktív tétel gyanánt jóformán csak az amerikai magyarok hazaküldendő pénzösszege szerepelhet.

Szerző rámutat, hogy a mezőgazdaság és a mezőgazdasági ipar termékei 1913-ban összkivitelünk 80%-át, vámkülföldre menő kivitelünk 62%-át tették ki. Ezek termelése pedig igen nagy mértékben fokozható. Kiviteli cikkek között a liszt áll ugyan az első helyen, de ezt, tekintettel arra, hogy a szerződéses vámterület behozatalra szorul, Ausztriában kell elhelyezni. A vámkülföldre legtöbbet exportáltunk cukorból és fából, utóbbinál különösen nagy kiviteli lehetőségek állanak rendelkezésünkre. Élőállatokat és állati termékeket is számottevő mennyiségben szállíthatunk külföldre. Igen világosan és meggyőzően fejt ki szerző, hogy a kivitefejlesztési politika szorosan összefügg a többtermeléssel. Ezentúl egész gazdasági politikánkat a kivitel szolgálatába kell állítanunk. Igen fontos volna a munkaközvetítés állami megszervezése még a háború alatt, mely minden dolgozó egyént, beleértve a demobilizáció folytán hazatérő katonákat is, oda állítaná, ahol a leghasznosabb munkát végezhetik. Szükség lesz arra, hogy a háború után bizonyos ideig a legfontosabb fogyasztási cikkeket vámmentesen lehessen behozni és ezáltal a munkások megélhetését olcsóbbá tenni, nehogy a rossz munkaviszonyok miatt részt ne vehessünk a nemzetközi versenyben.

Kivitefejlesztés szempontjából döntően fontos, hogy előnyös kereskedelmi szerződéseket kössünk. Az államnak itt is egészen új utakra kell majd rátérnie. A pacifista és szabadkereskedelmi irányzat szempontjából örömmel kell üdvözölni Vágónak azokat a fejtegetéseit, hogy a vámpolitika legkívánatosabb békecélja a *legtöbb kedvezmény elvének* újra diadalrajutása volna. Németországgal kötendő kereskedelmi szerződésünk után a legfontosabb reánk nézve, hogy milyen vámpolitikai megállapodásokra tudunk jutni a Balkán-államokkal. Magyarországot földrajzi helyzete egyenesen arra utalja, hogy a Balkánnal a legélénkebb kereskedelmet folytassa. A múltban ezirányban súlyos mulasztások történtek. Háború után arra kell törekednünk, hogy a Balkán nyerstermékeit feldolgozva, ipari vagy élelmicikké kikészítve juttassuk a külföldre vagy vissza a Balkánra. De ez csak akkor lesz lehetséges, ha mi is piacot biztosítunk a Balkán-államok részére.

Mindent azonban nem lehet a vámpolitikától várni. Szárazföldi és dunai közlekedésünket tökéletesíteni, tengeri hajóparkunkat még a háború alatt növelni kellene. A kivitelt megkönnyíthetjük és elősegíthetjük állami felügyelet alatt álló kiviteli bankok létesítésével. Igen jelentős eredményeket várhatnánk a konzuli intézmény reformjától is.

Szerző megjegyzi, hogy kivitelünk erőltetésére az állam valószínűleg ahhoz a módszerhez is fog folyamodni, hogy belső fogyasztásunkat és külföldi behozatalunkat az átmenetgazdaság ideje alatt bizonyos fokig korlátozza. Szerző ezzel szemben tartózkodó álláspontot foglal el. Szerettük volna, ha erélyesebben tiltakoznék ellene. Helyesen mutat arra rá, hogy miután valutánk közös Ausztriáéval, valuta javítási rendszabályainkban szoros összhangban kell eljárni vele, mert a legcélszerűbb intézkedés is hatástalan maradna, ha odaát nem talál követésre.

Vágó rendkívül gazdag adatbőségre támaszkodó könyve világos, könnyen érthető és éppen ezért élvezetes és tanulságos olvasmány.

Lukácsné Szende Mária.